

KERESZTES ANDOR

ILLYÉS ELBESZÉLŐ KÖLTEMÉNYEI

A realizmus térhódítása a 30-as évek irodalmában

A költő radikális szemléletét tartalmazó Dózsa-törédék és elbeszélő költeményei a harmincas évek elején jelennek meg. Az évszámok megszakítás nélkül sorakoznak: Dózsa 1930, Három öreg 1931, Ifjuság 1932, Hősökről beszélek 1935. Körülöttük olyan címek villognak, mint Rokonok, A boldog ember, A befejezetlen mondat, Egy ember élete, Gyász, Jónás könyve, hogy csak az epika világát idézzük. S e remekművek központosulása - kiegészülve a lírai produkcióval - nem véletlen. De mi okozhatta e gazdag termést az ellenfordadalmi rendszernek éppen e szakaszában, a 30-as években?

Az első világháború nemcsak szenvedést hozott, s nemcsak a polgári világ válságát tudatosította, de lehetőséget jelentett a Szovjetunió létrejöttéhez is. Így a világ művészeit csalódás és remény feszíti. Éppen e kettős megnyilvánulásból születtek azok a művészi kísérletek, melyek a világ és művészet vagy mindkettő megújítását célozták; a kialakuló szocialista irodalom, az átalakuló kritikai realizmus, a vitázó avantgarde harcos esztendői ezek.

A szocializmus nyugati fejlődése azonban pillanatnyilag

megáll, a kapitalizmus konszolidálódik; a művészetben 20-as évek közepétől csüggedtség és elkeseredettség lesz urrá, vagy^a magábavonulás korszaka következik, a baloldali irodalomban pedig az erőgyűjtés, a kérdések tisztázása köszönt be.

Az 1929-33-as gazdasági világválság, a német fasizmus előretörése, a népfrontpolitika nyomán azonban fellendül az egész európai irodalom, s bal felé fordul. A korszak egy újszerű realizmus kialakulását is elősegíti: a dolgozó osztályok szenvedése, a demokratikus viszonyokat fenyegető veszély, a fasizmus imperialista terjeszkedése konkrét társadalmi ábrázolást kíván, mely azonban nemcsak háttérbe szorítja az avantgarde szélsőségeit, a közvetlen valóságtól elforduló módszereit, de továbbvihető hagyományait fel is használja. Éppen ebben összegezhető a realizmus újszerűsége. Ugyanez az értelmi világosságot követelő korszak tisztázza a szocialista művészet elvi kérdéseit is.

Az európai irodalom alakulásának az előzőekben felvázolt képe fő vonalában hazánkban is érvényesül, csak nálunk

mindez fojtobb levegőben, az ellenfelek végletesebb összepapásának keretében és társadalmi - művészi elmaradottságunkat tükröző formában megy végbe.

A forradalom bukása, az ellenforradalmi rendszer győzelme szétzilálja irodalmunkat; a kommunista írók emigrációba kényszerülnek, a Nyugat visszavonul, csak a szórakoztató konzervatív művészet kap zöld lámpát, meg Szabó Dezső. A haladó művészeket fájdalom, kétségbeesés, sokszor megaluvás keríti hatalmába.

A huszas évek közepétől konszolidálódik a rendszer, s ez az irodalom helyzetében némi változást jelent. A Nyugat, a polgári művészek s a rendszer liberálisabb része közelednek egymáshoz a nemzeti egység jelszavával. Az emigráció egy része hazatér /Kassák/, s tevékenysége mindinkább művészeti forradalomra szűkül. De ugyancsak a konszolidáció ad lehetőséget az első kommunista írócsoport, a 100 % köre létrejöttéhez is. A kommunista írók a továbbra is rájuk kényszerített emigrációban a RAPP elvei szerint szervezkednek, a hazaiakkal a kölcsönös bizalmatlanság

nem engedi az egymásratalálást.

A gazdasági világválság és a fasizmus előretörése irodalmunkban is megpezsdíti és radikalizálja, jelentős művészeink balfelé fordulnak, s a jövőt a rendszerrel szemben képzelik el. Babits kilép visszahuzódásából, a népi íróknak ez baloldali időszaka, összefognak kommunista és nem kommunista írók. E világnézeti radikalizálódással párhuzamosan irodalmunkban is megfigyelhető egy olyan újszerű realizmus kezdete, mely a közvetlen valóság bemutatását szintézisbe hozza az avantgarde elemeivel. Erre példaként József, Déry és Illyés művészetét sorakoztathatjuk fel. Hozzá kell azonban tennünk, hogy "a magyar avantgard nem határozta meg olyan mélyen az irodalom folyamatának arculatát, mint akár a francia, akár például a cseh irodalomban ez történt ; de eredményei, vívmányai - felemelve, új összefüggésbe állítva - a kor legtöbb írójánál ott találhatók; s ugyanakkor valami alapvető egyensúly - és realitásérzék ellensúlyozza s tartja kordában az avantgardizmusok szélsőségeit; a súlyos, keserű mondanivaló, a konkrét helyzet

keményisége és súlyossága telíti azokat a műveket is, amelyek formaeszközeiket az avantgardtól örökölték. Ez éppen úgy áll Kassák lirájára /amelynek legtöbb darabját ma már reálisnak, sőt naturalistának érezzük/, mint Barta Sándor novelláira, a magyar kubista festőkre éppugy, mint Bartók és követői zenéjére"/1/

Az általános képben külön meg kell emlékeznünk arról a nemzedékről, mely a huszas években indult, s erőteljesen megváltoztatta a magyar líra arculatát. Működésük új művészi magatartást, költői világképet és kifejezésmódot honósított meg, melynek éppen a 30-as években bekövetkezett - az előzőekben említett - változás lett az eredménye. E nemzedék élményét a világháború és a bukott forradalmak adják; csalódásában lázadóként vagy átkozódként kerül szembe a rendszerrel, annál is inkább, mert alulról jött származása miatt abból eleve kizárt.

Illyés e nemzedék kiábrándultságát így foglalja össze:

"A mi generációnkkal megtörtént, ami régóta előre látható volt, s mely nemcsak velünk történt meg Európában. Az egymást köve-

tő nemzedékek addig hitegették egymást, míg minden ígéret elvesztette hitelét. Ábrándjainkat és jövőnket is újra kell építeni. Ne feledjük, hogy nekünk ígértek legtöbbet. Petőfi Magyarországot és ráadásul egy egész világot Athéntől Párizsig, térben és időben. Kaptunk két bukott forradalmat és egy bukott Bizáncot, vásárolható erkölccsel és köréje egy kis középkort."/2/

E nemzedéket a Nyugat impreszionista jellegű lírája, szépségeszménye vagy az avantgard absztrakt világa nem elégitheti ki, hiszen a valóság problematikáját, a művész konkrét beavatkozási kísérletét csak a tárgyi és természeti elemeken keresztül közvetíthetik. Így a vers ragaszkodik az érzékelhető világhoz, s valószerűsége következtében az olvasó részéről a közvetlen átélést teszi lehetővé. A valósághoz való tapadás miatt a vers elveszti ugyan stilizáltságát, de természetessé válik; s ugyanakkor pátosszal telítették, mivel olyan összefüggések s tételek kimondására vállalkozik, mi a kollektíva, a nemzet vagy osztály érdeke.

Ez a realista fogantatású, a valósággal perlekedő mű-

vészét tehát az - akár európai, akár hazai viszonylatban
-, melybe Illyés első verseskötetei és verses glbeszélései
beilleszkednek.

Három öreg című elbeszélő költeményét a Nyugat adta ki 1931-ben. A mű - akár az Ifjúság vagy a Hősökről beszélek - a szülőföldhöz, "a néma táj"-hoz s az ott élő szűkebb családi világba, illetve az emlékekből kisarjadó ifjúkori önmagához nyul.

A szűkebb pátria felidézése Illyés művészetében sohasem vetődik fel csak személyisége jellemzésének összetevőjeként ; egyedségében az általános hordozója, kérdéseinek és céljainak magyarázója. A tematika gyakoriságát maga indokolja: "Nem saját életemről akarok itt rajzot adni; nem érzem semmiféle olyan magaslaton magam, ahonnan a mögöttem maradt táj képét akár gyönyörködtetőnek, akár iránymutatónak mondhatnám. Egy népréteg lelkiületét szeretném ábrázolni, az minden törekvésem. Ha itt-ott mégis saját élményeimmel hozakodom elő, ezek az élmények csak magyarázó ábrák. Ami emléket feltárok, azért tárom fel, hogy rajtuk át próbáljak leereszkedni abba a mélyen fekvő, forró rétegbe, amely rettegve rejti gomolygó világát minden idegen tekintettől, még a tárgyilagos napvilágtól is, és amelyet,

tapasztalatból tudom, ha megismerni esetleg megismerhet is más, érteni csak az tud, aki belőle származik".^{13/}

A költemény juhász-számadó és bognár nagyapjának, illetve béres anyai nagybátjának sorsát villantja fel emlékeiből a dunántúli nagybirtok szorító világában.

Alakjuk nem szorul csupán e költeménybe; életükről prózai munkái is hirt adnak, sőt a próza részletezést, elemzést inkább elviselő mondatai tágitják a költeményben megjelenő képet. Gyümölcsözőnek látszik tehát, ha először e szélesebb rajzot idézzük meg, hiszen kialakulhat előttünk az élménykör, mi elbeszélő műve inditéka.

Anyai nagyapjáról - kihez a családban maga hasonlít legjobban - a következőket írja:

"Nagypapa valóban bognár volt, ha a mesterséget bajszos korában sajátította is el. Békés megyéből származott, Gyulaváriból; tizenhat esztendősen korában a "nagy szárazságkor" hetven forintért valaki helyett elváltotta magát nyolc évre katonának, mert neki amugy se látták nagy hasznát a földeken és amugy is tizenegyen voltak testvérek.

Oly apró termetű volt, hogy a toborzás után az ulánusok fehér köpenyét az anyja gombostüvel tűzdelte föl, hogy lépni tudjon benne. Lovasokhoz osztották be s ő rettegett a lovaktól. Nagy csodálkozással hallottam tőle, hogy akkoriban náluk, ott a Tiszántul alig láttak lovat, tehenekkel szántottak... Kisbérre vitték ezerötszáz vad mén közé. Három évig kefélt, etette őket, forgott köztük dobogó szívvvel, amikor a sors összevetette egy tolnai kovácslegénnyel, annak aztán megesett rajta a szive. Barátságra léptek, s milyen barátságra ! Ha valaha elég erőt és tehetséget éreznék, hogy csak izelítőt adhassak arról! Egész életüket együtt töltötték s hetvenkét esztendő korában, félig vakon, nagypám egy reggel szinte eszelősen utrakelt, át a határon, a szerb megszállás alatti Muraközre, hogy megtapogassa, ép-e még a siron a fejfa, amelyet egykor ő faragott. Ez a kovácslegény nevezte be aztán a lovak közül a méntelep műhelyeibe, ahol keze váratlan gyorsan rátapadt a karkácsoló balta nyelére, hogy soha többé el ne engedje. Ez a kovácslegény szavai nagy hangosságával, hirtelenségével és erőszakosságával min-

denben ellentétje volt neki, cipelte őt közös szabadulásuk után az akkor virágzásnak induló Pestre és ott gyárról-gyárra, mert csak ott vállaltak munkát, ahol kovács is, bognár is kellett. Ő vigyázott rá, ő gondoskodott róla, amíg a gondot át nem adta nagyanyámnak, helyeslésével, egy kölcsön-ágygal és tíz forinttal alapot vetve a frigynek. Azért csak ennyivel, mert ő is akkor nősült; nem is lehetett az másképp, mindent egyszerre csináltak ők, még gyermekeik is egyszerre születtek. A különbség csak az volt, hogy ő, a kovács, haza és állásba nősült, a rácegresi kovács lányát vette el. Két hónap múlva nagyapámék is a pusztán voltak. A régi bognárt a sors kegyetlenül rendelkező ujja villámmal sujtotta agyon, így távolította el az utból." /4/

"Nagyapa, akinek sorsa eddig az országfutó bogáncsá, most az ismerős talajban, a biztos karó mellett egy-kettőre mély gyökeret ereszt, teleszivja magát életkedvvel és feszítő tervekkel. A neki való asszony mellett kiteljesedik, élete gazdag értelmet kap. A fenti "szabad"-verseny túlekedésében bizonyosan elvész, de itt a társadalom mozdulatlan

televényében, a szegénység és a szolgaság alja-világában az ő csöndessége, halkszavusága és kálvinista merevsége is létjogot kap, tápláló gyökérré válik. A béresház előtti fára rászáll egy raj méh, zsákba fogja, s ő, ki sose méhészkedett, három év múlva a maga gyártotta pörgetőgépen negyven kiló mézet pörget, amelyet persze nagymama azon melegében elad az utolsó csöppig. Szófukar, mosolygó ember, akinek a szájáról soha egy hangos szó nem rebben, de nem vesz át egy fontos hivatalos értesítést, mert azon családi neve, amely véletlenül egy hires, honfoglaló de genere családéval azonos, nem ipszilonnal van írva. Mi ez ? A kerékküllöt, amelyet épp farag, szónélkül, ijesztő hidegséggel, de teljes erejéből vágja egy kertész arcába, aki a káromkodás hosszú hömpölygésében az anya, ezuttal persze az ő anyja, jól ismert gyalázásán köt ki. Mert ő sohasem káromkodik. Ez számomra ma is a legcsodálatosabb, hogy soha káromkodás, soha egy trágár szó sem hangzik az ő házában, azaz abban a szobában és a közös konyhának azon szögletén, amely az övék. Körülötte a pusztaság szinte forttyog és fröcsköl

az obszcén szavaktól, a fogalmak mindig a lehető legdurvább nevükön röpködnek, de az ő küszöbén és ablakán visszatorpannak."/5/

"Lapot is járattak, azaz jártak érte, minden második hét szombatján a szomszéd falu református papjához, aki pár tojásért odaadta nekik az összegyűjtött ujságokat. A napilap előbb az Egyetértés volt, melynek lepedő nagyságu példányaival kitűnően be lehetett télire fűdni a kaptárok üvegét, aztán - a pap nagy hive volt Bartha Miklósnak - a Magyarország. Ki emlékszik a Képes Családi Lapokra ? És a Háziasszonyok Lapjára ? Tele volt velük a padlás, évfolyamok szerint, házilag bekötve a szerkesztőség könyvkötőleckéinek alapján.

Ha a harmadik faluban valaki könyvet vásárolt, nagymama két nap múlva már értesült róla s addig mesterkedett, míg kölcsönkapta a tojásszedők és rongyszedők közvetítésével, akikkel különben nagy barátságot tartott fenn. Mikor a kastélyba francia nevelőkisasszony érkezett, megalkudott vele, hogy már nem tudom milyen kézimunka vagy varrás ellené-

ben, estente nekem órákat adjon, noha akkor még szó sem volt arról, hogy valaha középiskolába kerülök. Nyolc éves koromban franciául társalogtam, az ököristálló mögött."/6/

"Nagyapám készpénzilletménye évi 20 forint volt. Amit konvencióban, vagyis gabonában, veteményes kertben, jószág-tartásban kap, az épp a test táplálására elég, talán még arra is kevés. Ismétlem, az egész család földes szobában lakik, a szabad tűzhelyes konyha közös a béresgazdáékkal; szégyenek, mint a templom egere, polgári fogalom szerint koldulniok kellene. Nagyapám a férfiak esti beszélgetése közben visszasírja a régi szép, a szabad jobbágyi világot. A helyzetük távolról sem olyan derűs, mint amilyennek e sorok, az irodalom girlandos ablaka mutatja. Nem érzik sorsuk hősiességét sem, mert ők nem látják az igazolást. Egyszerű, küszködő emberek, cselédek, akik a kívülálló szeme előtt semmiben sem ütnek el a többi cselédtől. Egy sorsot is élnek azokkal mindenben, s ha én nem írok itt róluk, sohasem lehet őket megkülönböztetni a tömegben, amellyel azonosulnak, amelyből ők nem is válnak ki soha.

Igen, kétségtelen, valamivel másfajták, mint a pusztai többi lakója, de ezt sem ők, sem a pusztaiak nem érzik, nagyapa idegenek előtt véletlenül sem említi azt, amivel kérkedhetne, hogy anyja egy gyermekeibe koldusodott református pap lánya volt, a többi pusztai szegénnyel ők is hallgatólagos, de épp némasága miatt felbonthatatlanul szoros szövetségben élnek, ez a szövetség táplálja őket is és teszi lehetővé, hogy az évtizedes nélkülözés, megfeszített munka árán gyermekeik valahogy mégis kiváljanak. Ők, az öregek szinte akarattal ragaszkodnak ahhoz az alsó világhoz, érzik megtartó erejét." /7/

E sokoldalról megvilágított, részletező jellemrajz után az apai ágra vessünk pillantást, mely szintén azt árulja el, hogy a család a pusztaiak felemelkedő ágához tartozik, de a szenvedés sem kerüli el sorsukat.

"Apám apja juhász volt, juhász számadó. Aki távolról is hallotta, hogy mit jelentett ez a foglalkozás a kiegyezés évtizedeiben, az, tudom, előre mosolyog. Herceg Eszterháznak volt számadó juhásza. Aztán a bérlőké.

Hogy valójában milyen megállapodások szabályozták ezt a mesterséget, azt tőle tudhattam meg legkevésbé én is, és gondolom, a mindenkori herceg is. Ha effelől kérdezték, bonyolult magyarázkodásokba kezdett, órák hosszat beszélt párosításról, első fürőről, hetedről, gyapjumosásról, jerkéről, farkalásról, kergeségi átalányról. A végén hol az derült ki, hogy neki semmije nincs, "koldus cseléd" ő, hol az, hogy tulajdonképpen minden birka az övé és csak jükedvében hajt be egyet-egyet a kastélyba. A valóságban a dolog úgy állt, hogy a konvenció mellett volt valami közvetlen jövedelme az állatok szaporodása után is. Az első nyáj, amelyet még legénykorában "vádolt" a hercegtől, az idők folyamán megsokasodott, volt idő, amidőn öt-hat bojtár szolgált a keze alatt. Volt esztendő, amidőn ötezer juha volt. Olyan hatalmasság volt, mint egy vándorlaskorabeli fejedelem. Hány juha lehetett Árpádnak? Tisztességére mondom, hogy nagyapa a vagyon gőgje helyett ezt a törzsfői büszkeséget, a szabadságnak ezt a gőgjét hordozta egyenes derekában, kinyomott mellén.

Az volt a jó világ! A gyapjuból bizonyos részesedést kapott. A birkák elléséről jelentést kellett tennie. De az elhullott állatokból igazolásul csak a koponyát tartozott beszállgatni, később már a bőrt is. Még később az urak arra is rájöttek, hogy a juhot fejni is szokás, rájöttek a sajt izére is, amely eladdig csak afféle paraszti rágdmeg volt. A világ ijesztően romlott.

De addigra nagyapámnak szölleje volt a szomszéd faluban, telkes háza a járás székhelyén, fia a vármegye urai közt, fia egy saját-házu kocsmában, lánya egy másik saját-kocsmában és még egy lánya egy kádármester oldalán, egy másik egy cséplőgéptulajdonosé és még egy fia és még... tudja az Isten már mi mindene volt. Még oltára is volt, a saját aranybavésett nevével az egyik közeli falu templomában. Mindezt nagymamának köszönhette, mert maga szemlélődő, békés természetű, dudolgotó, furó- farigcsáló ember volt, kényelmes, aki amig számarra volt, a kövér csacsi hátára is oldalülésben telepedett, jobb kezével az állat fejére könyökölve, akár egy karosszékből. Így utazott, egész életén át." /8/

"Jóval később nagyapánk, amikor napjait már percnyi pontossággal beosztva litánia-énekléssel és alkoholbódultságban töltötte, hozzámfordult egy prэшázelőtti hosszú hallgatás után, lassan, akadozva, talán egy ötven év előtti kérdésre nyögve ki végre a választ: - Kommendáltak nekem Gyulajból is lányt, Pulából is, egyik már a kendőt is ideadta. Magajuhászlány volt, ez kell neked János, - mondják. Hát nem kellett, mert szolga gyerek ne menjen vőnek, mert ott csak az ipa kapcája lesz, menjen csak a maga födele alá . Kaptam volna szebbet is, módosabbat is, mint ez a Náncsi, de ez már lány korában egy napi járásra is kihozta utánam a tisztát. Nem bántam meg, - tette hozzá, fejét hirtelen fölütve és ködös szemét szemembe meresztve.

Nemrég akadt kezembe nagyapám egyik szegődmény levele, amelyben évi fizetését ötven forintról hetven forintra emelték, harminc esztendőös hűséges szolgálata elismeréséül.

A bigottságot messze meghaladó vallásosságot nagyanyám töltötte férjébe is, gyermekeibe is. Bizonyos, hogy lelkiismerete ellen egy világért se vétett volna, nincs az a csábítás,

amely rávegye arra, hogy "máséhoz nyuljon." Amihez nyult, ahhoz csak nyugodt lelkiismerettel nyulhatott, büntudat nélkül. Nagyapáék hozzánk a harmadik pusztán, jó fél napi szerkijárásra laktak; minden látogatásból gazdag ajándékkal tértünk meg, sokszor csak azért mentünk. De az élő vagy levágott birkát mindig a puszta határán vettük fel a saroglyába rakott széna alá, nagy titokban. A gazdatisztek vagy a számadó miatt? Nem, nagyanyánk miatt, akihek lelke nem bírta volna el, hogy valami az ő tudtával kerüljön ki a pusztáról. A puszta határán belül azonban, - ott mindent a magáénak tekintett, akár egy anyacsászárnő."/9/

A harmadik ihlető , a legnyomóruságosabb sors, csak lélegzetvételn yi rövidséggel toppan elénk a későbbi emlékezésben az ismeretlen szerencsétlenségbe tűnés mesgyéjén: "Czabuk Pali bácsi, aki magános özvegységét valamikor azal deritette, hogy délutánonként felmondatta velem iskolai leckémet, egyszerűen eltűnt. Senki sem tudta, él-e, meghalt-e s ha meghalt, hol van elföldelve."/10/

A verses kompozícióban külön-külön részben idézi meg hőseit, és sorsukat - a művészi szándék erősítéséért - lírai elő-és utóhanggal egészíti ki. E felépítés a művet keretes szerkesztésüvé avatja.

Az előhang az illyési lira összetevőit láttatja; egy tényleges hazatérés képét bontja ki megerősítve a valószerű részletekbe turkáló pepecseléssel, de éppen e részletekbe merülés villantja meg az absztrakciót, a lélekben, a sorsvállalásban való megérkezést "a szegények rejtő, halk szeretetéhez."

"Előbb a kalapot, aztán a kabátot,

aztán nyakkendőmet tettem le a székre.

Hazaértem. Anyám gyors főzéshez látott,

hallatszott a tojás vidám sercegése.

Nyitva volt az ablak, kint liba csapkodott

a házvégi ólban, ugattak a kutyák.

.....

Hallgattam egy szelid

tehen szuszugasát a tiszta nagy estben,

majd egy kiseded sirást... Hallgattam a csendben

a nyugvó szegénység halk csobbanásait...

Igen, hazaértél, ilyesmit értettem,

- ó forró szegénység, ömölj által rajtam!

életem, jövődöm a te sorsodban van

s itt-ott benned csillog most is ifju kedvem"

Az idézett utolsó versszak tudosit - egy népdal hangulatelőkészítéséhez hasonlóan - a mű tárgyaról és sejteti az erről alkotott vélemény tartalmát is.

A három rész felépítését Babits - ki egyébként a mű első hallgatója - zenei kompozícióhoz hasonlítja.^{/11/} S valóban, ha zenei motívumok bujocskájához, variálásához hasonlítjuk lira, leírás és elbeszélés keverését, az analógia nem alaptalan. Az első rész ugyanis lira és elbeszélő elemek háttérbeszorításával az alakrajzot mutatja uralkodónak; majd a másodikban a három elem keveréséből a részletező eseménysor tör elő, vive a vezérszólamot; míg a befejező rész rövid jellemrajz után szárnyaló lira.

Az előhangot követő első rész bognár anyai nagyapja

alakját formálja meg az emlékképek időrendet mellőző mozaik-szerűségében; de a jellemrajz tökéletes. Uradalmi bognár az Apponyiak birtokán harminchat esztendeig. Visszavonulása után havi 5 pengő kegydíjat kap egy ideig a gróftól, később beszüntetik. Felesége évi öt malac hizlalásával igyekszik magukon javítani. Három leányt ad férjhez. Legjobb barátja egy kovácsmester, kinek kalandjai eseménytelen élete derűje. Otthonülő, másokon segítő, a dolgokon elmerengő ember. Utolsó kívánságaként otthoni ruhájában temetik el.

Az életut szürke, eseménytelen. A költői szándék azonban a tulzás felhasználásával segít ezen:

"Ferenc Józsefnél nagyobb volt ő

s e kor minden királyinál."

E megállapítás a munkábaⁿ töltött, de az ellenszolgálatást meg nem kapó élet előtti fejhajtás; éppen e művészi megnyilatkozás teszi indokolttá, hogy a hasonló egyedi sor-sok hordozójaként az általánosba emelje:

"Ha lelke visszatérhet néha

e földre, tudom méhei

szárnyán csillog vagy a fényes
topor élén örvendezik.
Ha tükörbe nézek, reá
emlékezem és este így
rágondolván, szívemen áthuz
a százados szelid szegénység."

A második rész - melyben apai nagyapja, a számadó juhász kerül elő - a legszínesebb, mit nemcsak az biztosít, hogy egy gyermekkori utazást mesél el Gyántra, nagyszülei lakóhelyére, s ennek következtében az eseményes elemek kerülnek előtérbe, hanem az is, hogy emberek, természet, események mind magukon hordozzák az ifjúkor varázsát, ahogy a felnőtt a szépítő messzeségben ~~sz~~engébb korába visszavágyva látja. Sőt, e rész idill-jellegű szemléletét befolyásolja a ritmika változása is; a merevebb ritmus itt könnyebben folyó alexandrinba fordul. A "tündérvilágot" csak ritkán töri át a bizonyításra gondoló költői szándék.

Nagyapja alakjának felidézését - a változatosság keresésén túl - nem véletlenül köti egy gyermekkori látogatáshoz; így elkerülhető az egymás mellett élést, kifejező belső rajz, hiszen

"az ő sorsát, élete folyását
messziről látom csak, mint szerény folyócskát
egy távoli völgyben...

Ugyanakkor azonban a látogatás napjának bensőségét,
varázsos szépségét nagyapja formálja:

"sok mindent tudnék
beszélni e napról, melynek napja-holdja
mintha nagyapánk vén bronz-arca lett volna.
Az süttött be mindent."

Maga az utazás szakmunkák precizségéhez hasonló föld-
rajzi helymegjelöléssel indul kijelölve Gyánt határát a
Dudnántul keleti részén. Majd a tárgyilagos leírás - mely-
nek az ellentét révén kiemelő szerepe van - azonnal átfor-
dul a szépítő emlékezéstől körülölelt idillbe:

"Vasárnapi hangos reggelre emlékszem,
amidőn pirosra mosdott s törülközőtt
arccal és ünnepi fekete zekében
mi gyerekek vidám, boldog izgalomban
ültünk sivalkodva a kocsiderékban,
míg a bakon apám ifju anyám mellett
a lovakhoz beszélt a zöld buzaföldek
mentén csettintgetve, - Gyánt fele röpültünk,
fogtuk a löcsöket, úgy rázta belőlünk
az ugráló szekér a csengő kacagást.
Mily ünnepi nap volt! Az uton fölöttünk
Összehajoltak a kövér szedergallyak;
el-elkaptuk őket s dőlt reánk a harmat."

Ezután az utazók Simontornyát, az ottani templomból kitódulókat, az éljenző táborként fogadó tengeri táblákat, a Kapos fahidját hagyják maguk mögött. Az egész kép a boldog álomból visszamaradó jóérzést, derüt sugározza:

"álom ez már nékem, tarka, boldog álom,
ahogy kiabáltak, intettek utánunk."

A meseszerű, csodás világ a megérkezéssel még inkább kitárul; nagyapja szobája hűvös ünnepi kápolnaként áll előttünk szentképeivel és örökmécsesével, rózsás tányéron zsirtól fényes arccal fogyasztják el a szokatlanul bőséges ebédet, a nagyapa furulyáján öreg varázslóként csalja elő az édes láthatatlan táncot összeecsimpaszkodva járó hangokat, végül a környéken való barangolás - a birkaitatás, az istálló és a disznóetetés körül - a nagyapa tekintélyének árnyékában ezer örömtől terhes.

Az esti hazatérésre a nap folyamán összesűrűsödött megeledettséget, az ebből kialakult jóérzést a zötyögő szekéren utazók felett a természet is átveszi, lezárva az időt:

"Fent csillagok égtek s köztük hallgatagon
uszott utánunk a hold arany csónakja.
Csónak, vagy hogy újra révedve fölnéztem;
Mint fényes vadkacsa fiai körében.

Reggel álmélkodva ültem föl az ágyban,
egyetlen szép álom lett az, amit láttam."

A kompozíció e részének idilli vonalvezetése bármennyire magávalragadó, bármennyire kelt hasonló képzeteket mindannyiunk gyermekkorából, az egész mű költői szándékát holtvágányra vinné; még akkor is, ha megérezzük, hogy éppen a szegénység "tündérvilágának" vállalása, a hozzá való hűség inspirálja. Éppen a holtvágány elkerülése, az egész mű eszmevilágába illesztés alakít ki olyan motívumokat, melyek az idillt át-átszövik, mutatva, hogy az idill nem a világra, a társadalom egész szerkezetére érvényes, hanem csak a szakadatlanul sorakozó hétköznapiakat átdolgozó szegénységet becsüli meg értékének megfelelően.

E problémát maga a költő is érezhette; oly jellemző racionalizmusa az idill ferdítő egysikuságát liraiságával és leírásaival kerülte el. Már az odaut közben természetleírásai rést ütnek az idillen.

"Kétfelől a dombok riadtan szaladtak
hanyatt hátrafelé, mint ijedt hatalmak.
Messzire füstölgött kocsink után az ut."

"a tengeri táblák
kardjukat jöttünkre ragyogtatva rázták.
Vagy mint lázadt sereg, mely a jelet várja,
hogy szerterohanjon, végre otthonába
térjen ezredéves, kinos szolgaságból?
Egyetlen nagybirtok az egész Dunántul."

Az idillen ütött rést tágitják más vonatkozásu leírásai
is. Ilyen nagyapja szomszédja lakóhelyének vázlatos bemu-
tatása:

"Nagyapám szomszédja
az öreg parádés-kocsis volt. Bokrétás
Kalapját, emlékszem, fejembe próbálták.
A kicsiny szobába együtt lakott vele
négy fia, két lánya és az egyik veje
és az egyik fiu négy fehér egere."

A délutáni séta egyik részlete szintén belopja az
idillbe a keserübb valóságot:

"Megnéztük a rácson át a grófi hattyuk
úszkálását, s szintén rácson át, a kertet,
hol a pávák éltek; sajnos nem láthattuk
farkukat mert éppen ketrecükben ültek."

Sőt a furulya szálló dallamai is, "sirhantok alól elő-
bukkanó sovány lelkekként" "a régi fényes világ után "

kiáltanak, zokogva és jajongva,

Az idillszerűn felülemelkedő, összefüggésében ábrázoló költő valódi igazolása azonban az esemény menetét megszakító és lezáró lírai vallomás. Ahogy írás közben ugyanis egyre újabb és újabb emlék repdesi körül - köztük a tehénbögés zengése - gyermeki bizalommal a szegénység győzelmi nyitányát hallja. Majd e részt lezáró mondatai későbbi - forradalmi nemzeti demokratizmusát mutatják in statu nascendi; a meglátogatott nagyszülői "kis tanya" sorsát az első rész befejezéséhez hasonlóan nemcsak az általánosba emeli, de azt is érezteti, hogy egy ország megőrzője:

"Távoli kis tanya, hadd dobjam le reád
innen a távolból s immár férfi kézzel
emlékezetemnek fényes angyalhaját.

Viharok jönnek majd, dörögve omlanak,
tornyok és országok, de te földre fekvé
őrzöd mint nőstény eb csöndes fiaidat."

Az elbeszélő költemény e második része újabbkori költészetünk egyik legszebb teljesítménye; olyan kettőség megvalósulása, mihez tehetségen és tudáson kívül szerencsés ihletett pillanat is kell! Illyés a gyermekkor meséinek tün-

dérköntőisével takarta be egy társadalmi réteget képviselő családját a belülről ábrázolás ismeretével és biztonságával, de ugyanakkor kívülről is láttatta az ábrázolt világot a társadalmi szerkezet összefüggéseiben. Ösztönösség és tudatosság, belülről ábrázolás és felülről nézés páratlan együttese. Nem vitás azonban, hogy a költői szándék lírai közlése kissé zárt és általános; s éppen ennek kiegészítését vállalja a mű harmadik része!

A harmadik rész, "hőse" anyai nagybátyja, a reszkető kezű és fejű öreg béres. "Gyöngye volt már az ostorra", így csak kisegítő munka a része, de éppen otthontartozkodása hozza közel a költőhöz gyermekkorában; részese lehet Illyés iskolai munkájának. Alakját nem veszi körül az előző részben rajzolt idill glóriája, de ennek nemcsak élete szerencsétlen árvasága az oka, mi feleségének és négy gyermeke elvesztésének a következménye, hanem az a funkció is, mit a mű kompozíciójában a személyével kapcsolatos rész betölt.

Czabuk Pál jellemrajza ugyanis a harmadik rész negyedikét tölti csak ki, s az a szerepe, hogy mivel sorsa a pusz-

tai réteget az általános színvonalán messzemenően tükrözi, élete jelképpé válják. Alakjának jelképpé emelése - az előző részekre is világító sugarat dobva - bonthatja ki a hagyományos elbeszélő költemény műfajában szokatlan terjedelmes liraiságot, mi az utóhanggal együtt a költői koncepció megvalósítását eredményezi.

E lirizáló rész alapképét - Czabuk Pál béresre gondolván - a fiait a fészekből kiröpítő madár adja, melynek analógiájára Illyés a művész és nép kapcsolatát magábafoglaló ars poe-
ticáját fogalmazza meg:

"Nyujtsd föl a grófi
földből szétmállott markodat,
vén bátyám s ti többiek mind
ti mutassátok az utat."

"Nemet intek én is
s kiáltok is a világra
és kiáltva és biztatva
nézek egy új pirkadásba

Magyarország népe,
történelem mostohája,
kerekedj föl a pusztából
egy nagy új honfoglalásra."

.....

"Zudulj föl nép, sustorogd szét,
a te nevedben beszélek."

Az "új honfoglalás", az agrárkérdés felvetése, a jogtalanság jogokkal helyettesítése, mintha a polgári forradalom előtti 1846-tól forradalmává érlelődő Petőfi népversének hangját szólaltatná meg! S e hang egyben a költői szándék megvalósítása, a művészi vélemény kimondása is; a nagybirtok szorító kapcsait szét kell törni! Sőt az orvosi műveletnek, a beavatkozásnak "a zuduló nép" oldaláról kell megtörténnie!

Czabuk Pál szimbólummá emelt sorsának bemutatását és Illyés forradalmi véleménye közlésének hatásosságát az a változás is elősegíti, mi újra végbemegy a ritmikában! Az előző rész idillt tükröző, rimbe csengő alexandringjai itt merevebb, döccenősebb hullámvázisba alakulnak át, melyet a versszakok első és következő sorainak eltérése okoz.

A második és a harmadik rész közötti műfaji eltolódás mellett - az epika elapadására és a líra előretörésére célozva - a hangnem is módosul; míg a középső részben a varázslatos multat idéző melankólia és az eseményektől kissé eltávolodó, de azokat megértő, elérzékenyülő humor dominál, addig itt - a jellemrajz néhány versszakát kivéve - az

igazságot megtaláló biztonságból és a jövőbe vetett bizalom-
ból kialakult himnikus pátosz.

Az elbeszélő költemény, ahogy a kompozíció vizsgálata mutatja, az ország, s benne e népréteg sorsát optimista le-
ütéssel zárja. A műhöz irt utóhang azonban a kétely maró
szavának a jelenlétéről is tudosit! A magányos parasztfor-
radalmár, a seregtelen vezér örök tragédiája kap itt hangot,
ki a változás szükségességéről, igazságáról meggyőződött,
de sereg nélkül s a változás felé mutató megkapaszkodók nél-
kül bizalma meginog. Illyés reméli ugyan, hogy "a jövőndő
sikos hágóin" jeladását meghallja "egy uj Dózsa egy uj se-
reggel", de fölmerül a másik, elkeserítő lehetőség is "fegy-
verek, csapdák, véredek közt", "az ellenséges szélben",
hogy "az előőrs" munkája sikertelen:

" - de meghallják-e?

és megértik-e az előőrs
hosszu szavát, amely a sodró
időben egyre vékonyul s tán
csak halni érkezik haza - "

Ifjuság

A Három öreget egy év múlva 1932-ben követte az Ifjuság. A cím elárulja, hogy a költő életének milyen szaka-sza adja a mű. tárgyát, sőt, annak ismerete, hogy Illyés ifjúsága a forradalmak idejére esik, központi problematikáját is megjelöli.

Illyés a korszakról Kora tavasz című regényében is ír, s egyénisége fejlődése szempontjából jelentőségét a következőkben világítja meg:

"Erről a korszakról mindenki hallgat. Legjobban azok hallgatnak, akik legtöbbet tudnak róla. Miért? Néha megszólítok valakit, akiről tudom, hogy lelke akkor végezte el a legnagyobb kísérletet, amelyre lélek képes, vagyis akkor röppent legmagasabbra s akkor ütődött legkeményebben a földre, a valóságba. "Még korai; talán majd később" - feleli. Nem politikusokról beszélek, hanem irokról."

"A nemzet egyik legmozgalmasabb és legtanulságosabb korszakát hullámok borítják, sőt hinár és iszap !"

" Rengetegen ottpusztultak. Akik megmenekültek , azok - már másnap reggel - emlékezni sem akartak rá; annyit

vesztettek, vagy oly szörnyű volt a katasztrófa? Holott, mint mondtam, az a különös ország a maga ide-oda mozgó tájaival, örök pirban égő egével egy nem mindennapi nemzedéknek volt óvodája, liceuma, főiskolája."

"Engem, bevallom, ez az eltűnt birodalom nevelt s próbált alakítani. Ifjuságom légköréről beszélek, amelyben először lélegzettem s amely egész nemzedékeket tanított meg a világban lélegzeni, több utón-módon, mint amennyi a kétlakiaknak adatott. A forradalmak koráról beszélek."

A fentebbi mondatok ugyan elsősorban a forradalmak korának egy nemzedékre gyakorolt hatását kodifikálják, de az is sugárzik e gondolatmenetből, hogy ezt a korszakot történelmünkben "egy jobb kor tündöklő kapujá"-nak tartja. Így érthető, hogy e tárgyhoz versben vagy prózában újra, meg újra visszatér, mert kulcsot találhat ott társadalmunk alakulásához, illetve a jövő utjának megértéséhez is.!

Anyagának külső elrendezésében a Három öreget követi; elő-és utóhang között három részben közli az eseményeket, melyekből két csodálatos nap fénylik elő 1919 őszén; a menekülő költő boldog megérkezése egy kis tanyára, egy napi

ténfergés az idill karjaiban, a férfi-munkába és jövőtki-
alakító tervezgetésbe kostolás - s máris véget vet min-
dennek "kardok és csákok csillogása."

Az előhang jelzi azt a kettős költő szándékot, mit
a művészi koncepció meg akar valósítani; az ifjúságáról
nyilvánít majd véleményt, melynek elmuló ideje a férfikor
előtt - ritka kivétellel - örömet sugárzó és melankóliát
árasztó, emlékezetbe juttatva a mulandóság tragikumát,
illetve szeretné megcsillogtatni azt a világkezdeti rago-
gást, forradalmi optimizmust, mit ifjuként eszmevilágában
hordozott:

"Gyermek voltam és férfi lettem.
De tavasz, az ifjúság hol van?
Felhők közt kis fényre emlékszem:
két napra, mikor ifju voltam.
Szörnyü esztendőök nevelése,
Keserü szivü, kora-érett,
virágzásomat vihar tépte,
erről szól ez a kis történet.

.....

Két tiszta nap, mint szigetecske
a szörnyü évek tengerhabján,
két magos nap, mint sziget s benne
egy fürgén forgó kis parasztlány,

ezt szeretném látni mégegyszer
s a földet, - ahogy akkor láttam !
fénnel, lobogó friss szinekkel,
világkezdeti ragyogásban."

A Három öregben megfigyelhettük, hogy elbeszélés, leírás és líra milyen indokolt változtatással kerül elő, annak megfelelően, hogy a költői szándékot melyik elem valósíthatja meg. A költői szándék a kompozíció ilyen alakulását itt is befolyásolja; a cimbén és az előhangban jelzett művészi elképzelést, az ifjúság varázsos világát, társadalmi és etikai jóhiszeműségét úgy tudhatja legjobban bemutatni, ha a világ megismerésébe cselekvésen keresztül vezeti be a férfiváérés próbájának alávetett ifju egyéniséget, s a kísérlet megvalósítására pedig az elbeszélő elem a legalkalmasabb, líra és leírás itt csak kiegészítőként szerepelhetnek. S valóban az Ifjúság kompozícióját az eseményesség határozza meg - hagyományos értelemben -, bár már Németh László észrevette, hogy a mű terjedelméhez képest külső történésben viszonylag szegény. /13/

A mű eseményes vonalvezetése teszi lehetővé, hogy előkerülhesenek azok a motívumok, melyek az életkorváltás jel-

zói, egyben az emberi fő értékek is; tevékenység a közéletben, szerelem és családtervezés, valamint a munka jelennek meg sorban.

Maga a külső esemény valóban nem bő ! A Tanácsköztársaság vesztett csatájából menekülő tizenhatéves költő Abo-nyon és Pesten keresztül a Duna-parton bujdosva jut el szűkebb szülőföldje közelébe. A füzesek közt kanyargó ösvényen találkozik egy kis parasztlánnyal, ki kölcsönös vonzalmuk bűvöletében egy kis tanyára vezeti. Másnap az aratók számára főző leány mellett a fiatalság összes bájával rendelkező szerelmi idill bontakozhat ki, mit még az is fokoz, hogy az aratókkal hazatérő gazda, kinek fia a költőhöz hasonló sorsu, befogadja maguk közé. Így a következő nap megperzselve a munka örömétől maga is arat, s ebédet hozó szerelme mellett tervei nyomán a boldog jövőt érzi a markában. De hirtelen fegyveresek tűnnek föl, menekülnie kell! Három napi újabb riadt vándorlás után dől anyja vállára. A kis tanya világa pedig mind ragyogóbbá váló emlékké foszlik.

A külső esemény & látszólagos szerénysége nem jelent azonban ábrázolásbeli szegénységet. Éppen ez teszi lehetővé egy-egy helyzetnek, érzelmi állapotnak részletezőbb bemutatását; s e vonatkozásba lép be az elbeszélő elem támogatójaként a természeti kép, alakleírás vagy a visszaemlékező költő lírai megnyilatkozása. A bemutatás ilyen értelmű sokoldalú gazdagságát remekül igazolja a harmadik rész ebédjelenete:

"Szemem sarkából gőg-rejtette
tekintet szállt a kisleányra;
el-elpirult ő, beejtette
kanalát kétszer is a tálba.

Pirult, de már szemembe nézett
és ha gunyolták, visszavágott;
vigan voltunk, a gyors beszédet
pezsgették harsány kacagások.
Hajlongott ő is, álmélkodva
hallgattam kedves szereplését,
fölnevetett a tanácsokra,
hogyan kezelje majd legényét.

Árnyékban ültünk, a zöld lombok
nyugtalan rezgő homályán át
a fejünkre hullt napfényfoltok
táncoltak, mint arany madárcák.

Boldog voltam és úgy éreztem,
az igazi, a férfi élet
megkezdődött ebben a percben,
valósulnak már a remények.

Ő, ha így folytatódta volna
hullámfutásu ifjúságom!
Ha ott maradok, hol ragyogva
mint hajnal dombos messzi tájon
már nyilni kezdett a nyers munka
világa, melyre mint szép résen
beláthattam, ha újra s újra
két kislányszembe belenéztem."

E részben is, s általában az eseménysorban a félmult-
nak ugyanaz a tündérvilága sejlik elénk, mit a gyánti uta-
zásban már megismertünk, minek fényeit ott a gyermekkor és
az osztályhoz ragaszkodó hűség, itt az ifjúság s egy társa-
dalom "világkezdeti fagyogásának" sugarai világítanak át.
Az Ifjúságban megrajzolt idill olyan közvetlenséggel és
természetességgel alakul ki, mint a népmesék eseménysora;
azon csodálkoznánk, ha valami nem úgy történe, hiszen a
bujdosó költő zaklatott lelkiállapotában, társadalmi csala-
tottságában csak egy szép leánytól nyerhet vigasztalást,
tette után etikailag mi lehetne indokoltabb - kárpótlásként

a sorstól - két nap "virágzásánál", kiben ragyoghatna fel a munkavégzés öröme! E hirtelen kialakult tündérvalóság - felejtve tegnapi üzőttségét - építve a jövő alapok nélküli palotáit, nemcsak a költő, valóban, egy kicsit maga az ifjúság !

A két nap boldog fényeinek hangulatát a természet, a tárgyi világ is tükrözi ; a megismerkedés után a lány alatt a csillogó ösvény szinte lebegett, a párolgó hazai étel drága gőze csap a költő arcába, a hajnali kutyaugatás, ökörbógés, harangszó imaként száll a nap elébe. Szélesebb ivelésű természeti képei pedig ujszerű frissességgel hatnak:

"oly édeni kép állt előttem,
hogy elbűvölve hátraleptem.

Esett az éjjel s most a fényben
a fürge csibék lábnyoma
ugy tündökölt, mint fent az égen
augusztus csillagtábora."

Az elbeszélés idilli hangulatát támogatja - a pályakezdő Illyésnél szokatlan-dallamos ritmika; mintha a verssorok hordozta tartalom pattogva szétáradt volna a szabadon jambizáló sorokba, s a nyolc sorból álló versszakokba.

Láttuk tehát, hogy az elbeszélés a költő ifjukorát, annak tündéri szépségét rajzolja meg. A kompozíció további vizsgálata azonban azt is elárulja, hogy Illyés célja több ennél; hiszen az idillt megszünteti a közelgő fegyverek megjelenése, s a férfikor által megérintett hős sorsa ismét a riadt menekülés, a hazatérés az anyai szeretethez. Az utóhang pedig azt árulja el, hogy leány, boldogság, tervek semmivé váltak, mert tíz év utáni látogatásakor a szereplőknek nyomát sem találja. Az idill megszűnésének előkészítésében, átmeneti jellegének bemutatásában jelentős szerepe van azoknak a lírai kitéréseknek is, melyek az elbeszélés menetében szövődnek, s már közben éreztetik, hogy a történés ideje, az események eltávolodtak a költő jelenlegi életétől.

Az idill megszüntetésének a költői vélemény megvalósítás szempontjából kulcsszerepe van! Az idill megszakítása elsősorban az ifjúságról mondottakat mélyíti el; hiszen az emberi egyéniség fejlődésének az ifjúság csak egy állomását jelenti, mely lázadásaival, terveivel és ismereteivel

illékony valami, de éppen egyszerisége, elmulása, az élet előtt álló ereje teszi széppé. Illyés tehát épp e megszakító motivummal tette széppé, de elmulttá s visszahozhatatlanná is ifjuságát! Az egyéni sorson túl azonban a társadalmi összefüggést is érezteti a megszakítás ténye; ugyanis az idill végig a fenyegető erőszak árnyékában lapul, s az újabb menekülést is az erőszak, az ellenforradalmi rendszer képviselőinek megjelenése okozza. S éppen e hatalom által kialakított világ jellemzését adja lírai kitéréseiben is, mikor "szörnyű évek tengerhabjáról", virágzást tépő viharról szól, s szembeállítja a "szörnyű esztendőkkel" ifjusága báldog szigetét, hol megfeledkezett a rendszerről.

Van az ifjuság tündérszigetét megszüntető kompozíciós eljárásnak egy másik összetevője is, mi Illyés világnézetét bontja ki. Mint az előbbieken láttuk, a hatalom fenyegetésében a forradalmár költő férfiváérésének idillje bontakozik ki, melyet a fegyveres erőszak semmivé tesz. Illyés azonban azt is érezteti, hogy itt nemcsak szerelmi vagy egyéni jövőt tervezgető szándék foszlik szét, hanem a költő ifjusá-

gának eszmevilága, a forradalmi gondolat is ábránddá lesz.

Bár a korábbiakban a férfikor vonzalmát elárulja a forradalmakhoz:

"hogy futnék én felé megint és
hogy fognék fegyvert érted újra"

mégis azt is érezteti, hogy ifjukorával annak rajongása, eszmevilága is a múlté!

"Ifjuság, szép merészség, élet,
ki megnyiltál és becsukódtál, -

"már el is tűnt az ut porában..."

Visszatekintve az Ifjuság kompozíciójára kettős vonalat követhettünk: fiatallása rajzán keresztül egyrészt hűségét fejezi ki ifjusága "csodaföldjéhez", a forradalmak korához, másrészt pesszimizmusának, kételyeinek is hangot ad. E hűség és elfordulás szélesebb analízisben jelentkezik majd a Kora tavaszban /1941/, hol 1919-ről vallva elkerülhetetlennek és szükségesnek véli a forradalmat, megérti a szocializmus nemes szándékát, de magyarázatot kapunk nézetének kettősé-
gére is: "E kor tragédiája - hogy összefoglaljam - az volt, hogy a nép szabadsága és a nemzet szabadsága ezuttal nem egy szabadság lett." /14/

Hősökről beszélek

A nincstelen, a magántulajdonból kirekesztett cselédség világa ihleti harmadik lírai ~~be~~beszélő költeményét is, mely nem jelenhetett meg a Nyugatban, hanem a kolozsvári Korunk közölte i.g. jelzéssel 1935-ös évfolyamában Hősökről beszélek címen, s hazai megjelenésére csak az első szabad könyvnap adott lehetőséget 1945-ben, mikor a Sarló kiadó gondozásában újra napvilágot láthatott. A mű külföldi megjelenése nemcsak az ellenforradalmi rendszer kiadási viszonyaira jellemző, de hirt ad a mű tartalmáról is; Illyés radikalizmusa ugyanis itt a legtöményebb. Míg előző két ~~be~~beszélő költeményében a forradalmi gondolat és a lehetőségében való kétely összefonódtak, itt a magántulajdonon alapuló társadalom ellen egy népforradalom szükségességének a meghirdetője minden kételytől mentesen.

A pusztáról írott szociográfiai munkájában analizálja a magántulajdon egész problematikáját - mi a Hősökről beszélekben a cselekmény magja -, ahogy a pusztai fejekben jelentkezik:

"A magántulajdonról például, hogy a legkinálkozóbb fonaðnál kezdjem, a pusztá egészen más véleményt formál, ha vallani nem is vall, mint aminőt a ma fennálló törvény követel.

Nem tartom magam illetékesnek a döntésre, hogy a két különböző felfogás közül melyik a jogosabb, emberibb; a pusztáé mindenesetre az eredendőbb, a konzervatívabb, az ősi; az őrzí a hagyományát valamilyen hajdani közösségnek, amelyben az enyém-tied fogalmát sem a földben, sem a szerelemben nem határolták oly mély árkok, mint manapság. A pusztá, a pár ezer, nem egyszer pár tizezer holdas birodalom nem oszlik apró parcellákra. A közösen mivelt hatalmas buza-és rozstáblák látványa, a láthatárba vesző óriási zöld és sárga mezők hullámzó végtelensége annyira rokona a közös mennyboltnak és tengernek, hogy előttük az egyszerű lélek valóban csak a föld erejét, áldását, vagy makrancosságát érzi és kellő és gyakori figyelmeztetések híjján hajlamos feledni, hogy a közös mivelés parancsszóra, a termés pedig egy ember hasznára folyik. A természet általában mostohán fizet, a pusztaiaknak az a tapasztalata az Árpádok óta; ha az ember nem hal

éhen, akkor már jól megy a dolog, a századok erre tanították őket. Hogy a földről a jég, a tatár, a gróf, vagy a gróf Schlesinger viszi-e el azt a több buzát, amelyből több kenyér s tán kalács is kerülne, ez csak részlete a kérdésnek. Szóval dolgoznak, mivelik a földet s ha a koplalástól nem fordulnak fel, nemigen kérdezik, hogy miért csak annyi jut nekik, amennyi fölháborító kevés jut. Viszont azt sem lehet könnyen kiverni fejükből, hogy a földhöz, amellyel birkóznak, első sorban nekik van közük, hogy a természet az - természet, vagyis mindenkié. Nagy penchant-juk van arra, amint előttem az egyik jószágigazgatóné egyszer igen helyesen kifejtette, hogy ami termény a kezükön át folyik, az az ujjukhoz tapadjon. Épp úgy kell kezelni őket, mondta a fenti hölgy bájos mosolyt derengtetve felém, akár a méheket. El kell szedni tőlük, hogy tovább dolgozzanak. Ha mindenük megvolna, egész nap a citrát vernék és a hasukat süttetnék a nappal, miattuk akár kötésig burjánozhatna a gaz a cukorrépában. Ez valószínű; ha mindenük megvolna.

De semmijük nincsen s így dolgoznak s közben ahol tehetik, magyarul szólva, lopnak, mint a pinty. Társadalomtudományosan szólva, még valami atavisztikus klán szellem vezeti őket, ahogy mondtam, a közös szerzésből közös elosztást sugalló szellem; ez azonban napról-napra gyöngül.

Én még teljes erejében érezhettem." /15/

A kompozícióban szereplő anyag - hasonlóan az előbbiekhez - itt is az emlékezetből bomlik ki, s ez maga után vonja azt is, hogy a félmultat tükröző elbeszélést lírai elemekkel szőjje át; sőt a liraiság elbeszélő költeményei közül itt a legerősebb. Nem véletlenül. Tulajdonképpen líráról van itt szó; himnuszról, a magántulajdonon alapuló rendelleni forradalom meghirdetéséről, melyre a válasz már a néppé! De forradalom tömeg nélkül ? - ellentmondás. Az elbeszélő elemben éppen forradalmi optimizmusát alátámasztó "jelt" mutat be, a szegények különös "lázasát" összetartozási érzését, mi az osztályharc legfejlettebb formájának alapjául szolgálhat.

"Adjatok jelt, ti adjatok hirt,
hogyan éltek most ott, ahol

tudom a jaj is félve száll ki
a Rend, a szörnyü talp alól.
Ti üzenjeteK végre nékem,
adjatok bátor harciJelt,
hogy él a testvér összetartás,
lobogva bátrabb harcikedv,
miről fiatalok énekelt."

A visszaemlékezésből kibontakozó önéletrajzi jellegű
félmult többi elbeszélő költeményeihez hasonló tagolásba
rendeződik. Elő-és utóhang között négy jelenetben sorakozik
az esemény a történés időrendjének fonalán; s az éjszakai
forgatagból anyai nagyanyja és csősz keresztapja emlékét
rajzolja meg részletezőbb színekkel.

A pársornyi bevezető a klasszikus eposzi hagyományhoz
hasonlóan a témát jelöli meg a törvénnel, joggal szembe-
szálló napi "csata" felidézésével, de befejező mondataiban
a korunkra jellemző verses elbeszélő mű másik összetevőjeként
a művész lírai megnyilatkozása adja tudtunkra, hogy a "csata"
réstvevőihez tartozik, vállalja velül a közösséget:

"Hordtam fegyverük én is büszkén
kezdem ma dalba fogni hát
e viadal diadalát."

szennyből; egymás segítése, az őszinte jóakarat válik uralkodóvá.

E részben megváltozik a kompozícióban az idill szerepe is; még az előző részben, mint láttuk, a tárgy etikai élet volt hivatva tompítani, itt a szegénység idillé emelt világa lehetőséget ad a teljes emberség bemutatására, megláttatja, mi lehet az ember, ha megszabadul azoktól a szorongatóktól, ¹⁴⁾ mibe a feudalizmus vagy kapitalizmus tulajdonviszonyai zárják.

Az idill fenntartása a teljes kompozícióban azonban ellentmondana a cselédség tényleges életének, másrészt ugy tüntethetné fel "az ősi szerzést", mintha a tevékenység ki-egyenlitené a magántulajdon által kialakított gazdasági ellentétet, s elviselhetővé válnék az ebből következő osztály-ellentét is. Illyés tehát, miután bemutatta egyrészt azt, hogy hőseinek joga van a szerzésre, másrészt felvillantotta a szegénység emberi értékét, a negyedik részben megszakítja az idillt, hogy ráébresszen a tényleges társadalmi viszonyokra, A szérüskerti idill végét az uradalmi tiszték, majd a

kastély felébfedése okozza, s a cselédek, köztük nagyanyja is, bujkálva viszik haza jogos zsákmányukat.

A megszakító jelenetben felbukkanó hatalom, így ad lehetőséget, hogy vele szemben a költő kifejthesse véleményét. A hosszabb, befejező kritikai részben ellentmond az emberi egyéniséget megnyomorító, magántulajdonon alapuló ellenforradalmi rendszernek, illetve jelzi a változtatás lehetséges módját, a forradalmi utat is.

"Egy ország volt a föld, s egy ország
lesz azé, aki műveli
hamis a jog, az ige, törvény,
mely másként s másnak rendeli!"
.....

"Minden sorsban akad olyan perc,
Amidőn - mert nincs módja más -
maga az igazság kiáltja
sorsodat, önbiráskodás!
Ha millióknak mondja, akkor
jelensz te meg, forradalom -
Nektek csak susog még, de nékem
megadatott már hallanom
nagy szavát is; továbbadom."

S míg két másik elbeszélő költeménye népért aggódó
vivodásának nemcsak optimizmusáról, de kételyeiről is

tudósít, a Hősökről beszélek nem árulkodik e kettősegről.

A forradalom lehetőségét közelinek érzi:

"Fürge, friss tavaszok sietnek
felénk, mint portyázó hadak, -
a magaslatról, hova az ének
váratlan heve fölragadt
látom gyors kanyargásukat!"

A kompozíció kibontásában azt láthattuk, hogy tárgya szerint csak a nép egy rétegével, az uradalmi cselédség sorával foglalkozik. E rétegvizsgálat azonban nem jelent elzárkozást más dolgozó rétegektől! Ugy érzi, hogy "az ősi szerzés" fenntartása erőt gyűjt egy általánosabb ellenállásig:

"Tartsd fenn magad és gyűjtsd erődet
barátkozva, bajtársian,
mignem egy nap majd az egészért
indul egy széles, szép roham!"

Világ és vélemény

Az elbeszélő költeményekben és korai lirájában témaként ugyan csak egy társadalmi réteget szerepeltet, az uradalmi szegénységet, de a felettük álló világgal való szembeállítás, helyzetük megoldásának felkinált módja már általánosabb jellegű.

A puszta világának szerepeltetése, a cselédség sorsának megrajzolása nem véletlen, hanem az előző korok történelmi és irodalmi alakulásából érthető meg. A nép tudatos bemutatása ugyanis a polgárosodás korszakának velejárója, mert a nemesi világban kialakuló polgárság és az ugyanettől a világtól elnyomott jobbágy-paraszttság érdekei azonosak az elnyomás megszüntetése tekintetében, s hazánkban is így jelenhetett meg az efféle téma tudatosabban a XVIII. század végén. A nép polgári gondolatvilágban megszületett fogalmának legnagyobb képviselője Petőfi volt, ki demokratizmusát a forradalmi gondolattal kapcsolta össze. Művészetében - a polgári forradalom előtt - míg nem jelenhetett meg a nép paraszti részének differenciált szemlélete; e világ "egységes" voltában várt művészetében jogokra a nemesi kivált-

ságokkal szemben. 1848-49 nemesi vezetése és bukása következtében felemás módon oldotta meg a polgári átalakulást, melynek legfőbb jellemzője a birtokos osztály gazdasági és politikai hatalmának fennmaradása, s így a földosztás hiánya. Később a nép-nemzeti iskola művészetében háttérbe szorult a differenciálódás hatalmába kerülő parasztság osztályszemléletű ábrázolása, s még kevésbé vett tudomást a nép kialakuló új ágáról, a munkásságról. Mindezeket figyelembe véve válhatott a XX. század elején a haladás ismérvévé a népábrázolás; s éppen e népábrázolás adja meg a legnagyobb értéket Ady és Moricz művészetének ! A bukott forradalmak után visszatér a hatalom a történelmi osztályhoz - mely egész "sajátosan" szervezi újjá a kapitalista országot - s a dolgozó osztályok életének javítása ekkor sem lesz az állam gondjává. Az ellenforradalmi rendszerben, a történelem által tulhaladott társadalom-szerkezetben ezért válhat döntő kérdéssé a dolgozó osztályok helyzetének feltárása. S ebben a "felfedező" munkában kerülhet elő olyan társadalmi réteg, mely eddig még nem volt irodalmi

bemutatás tárgya. A felfedezés folyamatát megkönnyíti annak a művészi nemzedéknek a jelentkezése, mely a 20-as években lép fel; a népből vagy a kispolgárságból indul, s élményei közt magában hordozza az első világháborút és a forradalmak korát. Persze a dolgozó osztályok bemutatása a történelmi alakulás szükségszerűségének szempontjából s a "felfedező uton" kialakult ideológiák értéke nem egyenlő, veszélyes is lehet, annál is inkább, mert a művészi értelmiség közül sokakban jelentkezik az a gondolat, hogy 1919 és eszmevilága történelmünk egyszeri jelensége, s véglegesen elbukottnak tekinthető; ha már most valaki a magyar jövőt a munkássággal szemben más dolgozó osztályra alapozza, zsákutcába jut.

Bár Illyés művészetének tárgya vizsgált műveiben nem a munkásság, pályájának e szakaszában mentes marad az elzárkózástól, a történelmietlenségtől.

Művészetének mentességét a félresiklástól több tényező magyarázza. Ezek közül talán legértékesebb az a kapcsolat, mely a hazai és nemzetközi munkásmozgalomhoz fűzi; gondolha-

tunk akár vörös katona voltára, akár itthoni illegális munkájára vagy párizsi működésére a CGTU-ban. Ugyancsak megemlíthetjük, hogy az emigrációban olyan szakaszban kapcsolódott be az avantgard küzdelmeibe, mikor az még nem vált el a munkásmozgalomtól, s legjobbjai - társadalmi téren - vállalták az osztályharcot. Felsorolhatjuk azt is, hogy származása és korai irodalmi működése a paraszti világ legszegényebb rétegéhez köti, kiknek sorsát maga is a proletárékéhoz hasonlítja. Ugyanakkor az is kétségtelen - mindezek ellenére, hogy némi kétely is beopta magát szemléletébe! Megingásának főoka nyilván az, hogy 1919 bukását véglegesnek érzi, s az ellenforradalmi rendszer szorításában nem lát a munkásságban sem olyan erőt, miben bizhatna ! Erről a következőket mondja: "a földművelő nép... a magyarságnak egyetlen pillére, mert hisz jelentős polgárságunk sem nemességünk, s még életerős proletárságunk sincs." Még az elbeszélő költeményekben inkább forradalmisága érződik, mi nem mond ellent a munkásság céljainak sem, különösen a Hősökről beszélek villantja fel a jövőben bizó optimizmust, művészi

pályája csakhamar válaszutra érkezik, s a szocializmus teljes vállalása helyett a nemzeti tartalmu forradalmi demokratizmust vállalja.

Mi is hát az a művészi ítélet, mi előttünk áll az elbeszélő költeményekben, s hozzátehetnénk: korai lírai produkciójában, a Nehéz földben és a Sarjurendekben is? Ha párizsi emigrációs megnyilatkozásait nézzük, azokból kevéssé kapunk feleletet szándékairól. Bár szürrealista "lebegő verseinek" kerete is megőriz társadalmi vonatkozásu mondanódokat - mint később majd látjuk -, mégis a tényleges valóság, a hazai problematika háttérbe szorul. Hazatérésekor azonban olyan élmény éri, ami nemcsak előttünk árulja el költeményeinek művészi szándékát, de egész életművének az irányát is meghatározza:

"A háboru utáni szellemi és gazdasági széljártok a meglazult magyarság irónak induló fiait oly területekre sodorták, melyekről azelőtt azok álmodni sem igen álmodhattak. Egyik Amerikába vetődött, a másik a proletár külvárosba, a harmadik Párizsba, a negyedik a filozófiába.

Volt, aki a hivatalos nemzet dédelgető kegyébe. Szóval próbára szóródtak, mint a mesebeli özvegy utolsószüllőtte. Tíz évig csavarogtak, tapasztalták a világot, míg rájöttek, hogy mindenütt idegenek. Egymásután kezdtek visszaszállni, aszerint, hogy ki milyen sullyal és erővel repült el. A régi földről mindnyájan eltávolodtak annyira, hogy visszatér-tük fölfedezés lehetett. Mindegyikük elébe, külön-külön ijesztő kép tárult.

- Ez az én hazám ? - kérdeztem én, mikor Párizsból hazajöttem. Elíjedtem.

Távollétem alatt falvak inogtak meg, süllyedtek még mélyebbre a nyomor és az egyke örvényébe. A szegénység, a tudatlanság, a türelem nagyobbodott, vagy csak az én tekintetem lett élesebb? Egyre megy; a látvány kiáltó volt, ha-zugság lett volna minden szavam, ha nem arról beszélek, ami előttem van. Így fedeztem fel szülőföldemet, a Dunántult, a magyarság dermedt helyzetét, a külső és belső veszedelmet." /16/

Ez az a kitapintható főélmény, mi kialakítja korai műveinek, így elbeszélő költeményeinek tematikáját, s melyből következik művészi ítélete is. Ezért fordul az általa legismertebb dolgozó réteg sorsához, a fejlődést leginkább akadályozó, uradalmak világában élő cselédséghez. De véleménymondásához "leltározásra" van szüksége, s ez a vizsgálat alakítja ki jellegzetes emlékező-leíró elbeszélő művészetét. Élményrajzából azonban az is látható, hogy nem csupán egy társadalmi réteg sorsának alakulása érdekli, hanem az országé, még akkor is, ha a nép fogalmában mindinkább a parasztságon belüli elnyomottak tartoznak.

Az elbeszélő költeményekben a szülőföld nyomorában való megmerülés erősíti meg régebbről magában hordozott ítéletét; a társadalmi szerkezet helytelenségét csak népforradalom állíthatja helyre. Ezt az ítéletet támogatja a "három öreg" sorsa, 1919-es ifjúkori emléke, a pusztai hősök "lázadása." S igaz ugyan, hogy "támogatóit" tekintve nem az igazi munkásság tevékenységének képzelet a "világkedeti ragyogás" kirobbantását, de a forradalomvárás nem mond ellent a munkásság szervezkedéseinek sem.

Szürrealizmustól a realizmusig

Illyés fiataalkori produkciójában ábrázolása nem homogén, így verses elbeszélő műveit csak annak segítségével elemezhetjük, ha visszapillantunk előző éveire, s ott próbálunk magyarázatot keresni sajátos epikai realizmusa megfejtéséhez, mely sok rokon vonást mutat ugyan a nemzeti klasszicizmus verses epikájával, de némileg magán viseli azt az ujszerűséget is, az avantgardét, mi a XX. század első harmadának világirodalmi megnyilvánulása.

Ha az emigráció előtt vizsgálánk egyéniségét, irodalmi multtal nem rendelkező, a munkásmozgalomba belekóstolt, a nép legszegényebb rétegéből jövő egyetemista áll előttünk, ki fiatalsága egész rajongásával hisz a világ megváltoztatásában, a forradalomban - s e nézetében nem zavarja a forradalmak elbukása sem. Derűlátását csak igazolja mindaz, mit Párizsba érkezésekor tapasztalt; bekapcsolódhat a munkásmozgalom eleven, lüktető életébe, s a művészet is ugyanolyan lázadó, kritikus magatartást tanusít, mi a világ változása előhírnökének látszik. E kettős közegben - hazaiban és emigrációsban - kialakult szilárd forradalmi szemlélet lesz sajátja a har-

mincas évek közepéig, de ábrázolási módszerének elemeiben, tapasztalhatunk változást; ugyanis az emigráció éveiben ábrázolását az avantgard határozza meg döntő módon, melynek belső törvénye szerint a tárgyas, konkrét társadalmi feladatok csak avarban csillámló patakként tűnnek elő mutatva a teljes feloldódás hiányát, de hazatérése után a huszas évek végétől a hazai viszonyok által befolyásolt fejlődése, illetve az avantgard mozgalom alakulása következtében megfordul a helyzet, a tárgyi világ kerül előtérbe, s az avantgard csak színező, elmélyítő elemként szerepel.

Az avantgard mozgalom - mint ismeretes - századunk egyik legjelentősebb művészi vállalkozása, s a művészetet befolyásoló időszak 1905 és 1938 közé esik, de igazán meghatározó szerepü a huszas évek körül, éppen költőnk emigrációja idején.

A mozgalom oka a polgári társadalom és művészet csődje, mellyel szemben új világ és művészet szükségességének a hirdetője. A avantgard lázadása azonban sokszor megreked a

polgári világ keretei között, végrehajtható művészi, formai újításban, másoknál viszont művészi eredményeit összekapcsolva a szocialista világnézettel a szocialista művészet egyik ágát alkothatja. Az is megfigyelhető - már távlattal rendelkezvén -, hogy az irodalomban a mozgalom szélsőségeit képviselők időtálló alkotásokat kevésbé hagytak maguk mögött, mint az irány "konzervatívabb" tagjai. A mozgalom két legnagyobb hatású iránya az expresszionizmus és a szürrealizmus; az előbbi inkább német területen terjedt el, míg az utóbbi központja Franciaország.

A fiatal Illyéshez hasonlóan a forradalmak bukása után is megőrizte optimizmusát a bécsi emigráció aktivista-expresszionista csoportja, Barta és Komját, kiknek iránya - Kassák ismeretével - kerete lehetett a fiatal Illyés nézetei közlésének. Aktivista szabad-verseiben - melyek Barta Ék és Kassák Ma című folyóirataiban jelentek meg - a társadalmi elkötelezettség képviselője:

"Aki ismeri a törvényt, nyugodtan megy, biztosan
a fény felé a sötétben,
Kegyetlenül küzd az akadályokkal, harcol, hirdet és
halad az uton

Mely legvégén a csillagokba hajlik.

Légy hozzá hasonló.

/Éjjelben győzni. 1924./

Bár az expresszionizmus stílusjegyei jelentkeznek verseiben - mint a szabadvers, a vers értelem szerinti széttöré-
delése, felkiáltások, szaggatottság, ujszerű szókapcsolatok -
mégis ha a konkrétól eltávolódás síkján is, a magyar valósá-
g él bennük. Következő soraiban a forradalomra emlékezik:

"Ősz volt már akkor,
vagy csak szíveinkből hullatta levelét a megpörkölt remény
mikor elveszett üktözetek után
ő meghalt.
Csöppenként hulltak szájából a napok,
pirosan amiket élhetett volna még,
És milliárdok micsoda folyama tört meg benne!
Ismerted őt te is, bár arcát elkeverte
akkor már hajnalok ködje, a füst, a zaj, a nyomor."

/Értünk elhulló proletár halottak/

Az induló költő kísérleteiről Béládi Miklós összefoglalását idézhetjük: "Első versei arról vallanak, hogy a
jövendő proletárforradalom harcosának, az új társadalom "elő-
hírnökének" tudja magát. A fölkészülés a küzdelemre szigorú

etikát követelt: "éber órallónak" nevezte magát, a világ törvényeinek ismerete tiszta lázadásra rendeli, készül "az elszámolások idejére", melyet az elkeseredés és bosszu fog majd elhozni." - "törvényt kimondó költészetet igyekezett megvalósítani, amely a forradalmi cselekvés és új erkölcs nevében szól, a világ zürzavarában az eligazodás és rend utjait jelöli" /17/

A fiatal költőre az aktivizmusnál nagyobb hatást gyakorolt azonban Párizs, munkásmozgalmával, művészetével, a hazánkra való visszapillantás lehetőségével; egyszóval létével.

Illyés később erről a következőképpen szól:

"Párizs tett emberré!

Tizenkilencéves koromban tettem földjére a lábam s huszonhároméves voltam, amikor először elhagytam. Ifjuságom tehát ott lakik, s ha a férfikor - hogy az öregséget ne mondjam - az ifjuságból való száműzetés, örökre Párizs száműzöttje leszek. Akkor volt érdemes élni, azokért a dolgokért volt érdemes élni, amikért akkor éltem. Nekem az volt az eszmélés,

aztán az eszmék kora. Hogy mi a szabadság, azt én ott ismertem meg. Hogy hogyan kell a szabadságért küzdeni: arra is ott kaptam leckét. Az Eiffeltoronyra sose menten fel, de hazatérve tudtam meg, hogy tudtom nélkül állandóan milyen magasságban éltem ott. És onnan láthattam végig Európán. Azt hittem, ez a magaslat, ez az állandó emelkedett tekintet kozmopolitává tett. Csak - úgy érzem - emberre tett, különbbé. Onnan láthattam meg végre való helyén s valóságos helyzetében Magyarországot. Szédítő és lelketpróbáló pillanat volt. Párizs tett magyarrá."/18/

Az összhatársból most csak a művészt kell kiemelnünk, kapcsolatát a szürrealizmussal, hogy később megvizsgálhassuk, milyen elemei épülnek be realizmusába.

A szürrealizmus közvetlen szülőanyja a dadaizmus. A két irányzat keletkezéséről N.J. Balasov A francia irodalom történetében a következőket mondja: " Az első világháború eredményeképpen és a polgári civilizáció átértékelése nyomán létrejött dadaizmus és szürrealizmus, illetve az izmusok hatása az értelmiség jelentős részére, mely már torkig volt a háború zsoldjába szegődött polgári művelődéssel, történelmi

szükségyszerűség volt. Ezek az áramlatok azonban, noha az anyagi értékeket megsemmisítő s az erkölcsi és kulturális értékeket eltorzító imperializmus ellen lázadtak, maguk is az imperialista szakasz művelődési válságát fejezik ki."

A dadaizmus tehát a polgári fiatalság csömöreként jelentkezett, s lázadását a nihilizmusig feszítette; elvetett mindent, művészetet, hazát, vallást és ész! A lázadás e szélsőséges formája Svájcban állt össze mozgalommá 1916-ban, s képviselői csak később választottak új "hazát".

A lázadás elutasító, polgár hökkentő magatartása jól mutatkozik meg kiáltványaikban:

"köpünk az emberiségre... ezentul különböző színekben akarunk szarni, hogy minden konzulátus zászlajával diszítsük a művészet állatkertjét" /1. dadaista kiáltvány. 1916/

"gyülölöm a józan ész... Dada nem jelent semmit...

Nem ismerünk el semmiféle elméletet. Elegünk van a kubista meg a futurista akadémiákból: formalista eszmelaboratóriumok...

Minden festői, vagy képzőművészeti mű haszontalan. Dühödt szélként széttépjük a felhők és imák fehéreneműjét, és elő-

készítjük a katasztrófa, a tűzvész, a bomlás látványos előadását... Lerombolom az agy és a társadalmi szervezet rekeszeit... Ellene vagyok a rendszereknek, a legelfogadhatóbb rendszer az, ha elvből megtagadjuk mindegyiket... A számalom olyan érzés, mint a hasmenés... Szabadság: DADA DADA DADA, a görcsös fájdalom üvöltése, az ellentétek és minden ellentmondás, minden furcsaság és következetlenség ölelkezése: AZ ÉLET." /II. kiáltvány. 1918./

Olyan nihilizmus ez, mi nem lehetett tartós; annál is inkább, mert "elvei" hirdetése művészi tevékenységre ösztönzi, s ezzel önellentmondásba keveredik, de alapmagatartását, a lázadást átadja a szürrealizmusnak.

A szürrealizmus virágkora a század második évtizedére esik. Tulajdonképpen tágabb értelemben olyan filozófiai koncepció, mi a művészet segítségével igyekszik megvalósulni. Két cél vezet: igyekszik megoldani a megismerés és a cselekvés problémáját / Az utóbbiból érthető kapcsolata a marxizmussal/.

Esztétikájában a humor, az álom, a csodálatos és a

fantasztikus a leglényegesebb fogalmak, az irodalmi megvalósítás eszköze pedig az önműködő írás és a szürrealista kép. Humor, álom, csoda, fantasztikum minde a rossznak tartott világ rendje elleni lázadást célozza, megszabadulást jelent a logikumtól. Az új értelmet a tudatalattiból a fél-ébrenlétből, előbukkanó önműködő írás közvetíti, mely mentes a megkötő dogmáktól. Az automatikus írás eredménye a szürrealista kép, mely bepillantást enged egy új világba ledobva a kultúra, erkölcs és logika fékezőit. Az imperialista világ jelenségein túlmutató "valóság feletti" művészet - e gondolatmenetet követve - káprázatos lehetőséget rejt magában.

Az emigrációban élő fiatal Illyés társadalmi lázadása jól összeférhet a hagyományok ellen agyarkodó és az új művészetet kínáló dadaizmussal és szürrealizmussal. Nemcsak barátságot köt e mozgalmak vezetőivel, Bretonnal, Aragonnal, Eluarddal, Crevellel, Tzarával és Cocteau-val, de a nemzetközi irodalomról is ismertetésében elismeri a dadaizmus abszurd tagadásának jogosságát, fordít az avantgard képviselőinek műveiből, maga is mintegy négy esztendőn keresztül

felhasználja a "lebegő vers" lehetőségeit.

Említett személyi kapcsolatai és érdeklődése ellenére mégis igazat kell adnunk Béládi megállapításának, melyben Illyés kapcsolatát a szürrealizmussal fenttartással nézi:

"A szürrealista mozgalom leglelkével nem talált alkotói kapcsolatot. Példa rá ^Qemigrációja idején megjelent kevés számu eredeti munkája. A szürrealizmust világmagyarázatként nem tette magáévá, a költői nyelv új lehetőségének fogadta el. S a gyakorlatban még így sem egészen. A szürrealista kifejezéssel mindig viaskodott, a szívből jövő "önkéntelenséget", a teljes eloldódás állapotát nem sikerült meghódítania. Igyekezete, hogy "törőlmetszett" szürrealista verset alkosson, voltaképpen sohasem járt eredménnyel. A valóság vonzásával küszködött s a valóság, a megélt élet élményeinek köréből nem tudott teljesen elszakadni." /19/

A szürrealizmussal való teljes azonosulás hiánya, és a hagyományos költői szándék érvényesítése könnyen kitapintható párizsi szürrealista kísérleteiben.

1924-ben az Ék közölte Világosság című költeményét.

A versben akkoriban gyakran előforduló témája bukkan fel a magát maró elégedetlenségé, hogy nem találja a megfelelő művészi kifejezést:

"ó, de mágnestelen, pólusra vert sziveink nem keringhetnek soha, mint a csillagok !

.....

Hitem élesre kihidegült törvény
Visszfényinél nem több. Mit az éjjel fölrak
Zengő csákányoktól reggelre ledől. "

A vers a költő cselekvésvágyáról is árulkodik, mely most lefojtott, de lázadásra kész; szeretne részévé lenni az "az ütközve és ütve erjedő teljesedés"-nek:

"Az Igaz áll. Forgó szférák mögött merev:
Hajt im, lefojtottat, tiszta lázadásra, halálba ha kell!

Kedvesének - a varróműhelyben dolgozó Annának - rajzában is kitetszik a szürrealista képalkotás és a reális szemlélet kettőssége:

"Földalatt utazik a városba ő reggel a jövőre
és este a halál felé

.....

Anna szive
forog a varrógép dalán
hajtószíjak forognak ég és föld között

.....

Emeletek fölött a szél fölött ül Anna ül véres
lábai rohannak.

A szürrealizmushoz legközelebb közvetlen hazatérése után kerül, s e verseit Kassák Dokumentum című folyóiratában közli, de a kettősegtől, reális és irreális keverésétől, mit az előbbi idézetek bizonyítanak, ezekben sem tud megszabadulni; annál inkább, mert ez az időszak egyben a realizmus előretörését, majd uralomrajutását is jelenti lírájában.

A szürrealizmushoz legközelebbálló Sub specie aeternitatis-ban még kielégíti az automatikus írás követelményét:

"kezemben a toll, de fogalmam sincs mit fogok a következő sorban írni", ugyanakkor a már korábban megismert forradalmi szemléletét is tükrözi a szabadság gondolat kifejtésével: "Büszke vagyok szabadságomra, a kötetlen szavakra, szívem független iránytűjére, Kolumbusz kedvére." De eljut az izmusok lázadásának végső pontjáig is: "a legmerészebb szírt, a tiszta abszurdum felénk eső pontja lesz számomra az indulás kikötője."

A Dokumentumban közölt más verseinek sokszor önkényes képei között viszont olyan tárgykör megjelenítése tér

vissza-vissza, mit az "önműködő írás" alkotásmódja nem magyarázhat! A visszatérő tematikában egy kitörésre vágyó világnézet elemei, a tárgyi valóság jelzői vannak jelen:

"siető lépteket hallgatom
az éj bokrai közt menekülő léptek"
/Száműzetésem első keserű éneke/

"Szót se erről-mondja az ember, most ismerem
meg: barátom az, akit megölték és fülembe
sugja a titkot!

/Hajnali fény/

"A város ég!
Az ablakom át látom a menekülőket -
a le-lebukó zászló, az üszkös fejek, a felemelt kezek -
ből kilobbanó láng, a szél zátonyain a távoli akasztottak,
a pörkölődő reggel!
a közelgő lábdobogás
A fénylő puskacsövek

/Csendben/

E képek a tárgyi világ elemeivel a fenyegetettség és szembőnállás megszólaltatói! S ugyanez az ábrázolás, reális és irreális elemek keverése érvényesül az 1927-es Ujra fölben, mely nemcsak e verstípus összegzése, de egy realista ábrázolás lehetőségét is magában hordozza. A szimultán ábrázolás halmozza ugyan a képeket a logikus építést háttérbeszorítva, mégis elénk állítja forradalom és ellenforradalom

valóságát. A költő az évekig magábafojtott szót óhajtja ezután kimondani: "zokogó gépfegyverek gyors ütemére fogom a bosszu sűrű dalát dalolni", mert benne él a forradalom emléke, "mikor Ikarusz kibontotta szárnyát s egy keleti ország szivéből a remény suttogva felszaladt", s ellene van az ellenforradalmi rendszernek, mely "némává", "légüressé" tette a hazai tájat.

Illyés korai költészetének a fejlődésrajzából kiviláglik, hogy utja a realizmus felé egyrészt belső fejlődés eredménye. Már legkorábbi verseinek létrejöttékor kialakult benne egy olyan forradalmi világnézet, mi etikai parancsot, elkötelezettséget jelentett, s e világnézetből adódó költői élményét, szándékait nem fejezhette ki az avantgard következetes alkalmazásával, mert az művészi hermetizmust vagy általánosságot alakít ki. Az egyéniségében végbemenő alakulást támogatja ugyanakkor az a folyamat is, mi általában jellemzi az irodalmi életet; a huszas évek végétől az avantgard visszahúzódik, hogy egy új realizmusnak adjon teret.

Realista szemlélete elsőként a Nehéz föld és a Sarjurendek köteteiben jelentkezik. Verseinek tanúsága szerint a hazai föld új élménnyel és művészi céllal ismerteti meg; szülőföldjének felfedezése, társadalma, a világnézetben jelenlévő elkötelezettség a tárgyi valóságra irányítja figyelmét, s "mindennapi" társadalmi célok szolgálatába állítja költészetét. Az uradalmi szegénység életének ábrázolásával a népet képviseli az elnyomás ellen egy forradalmi változás lehetőségének felvetésén keresztül:

"Egy költő szól itten népének nevében! kérdezetlenül bár
De ő tudja, szava a szél alatt hajló kalászok élő
zsinatjából szakadt
Egy elnyugvó zsellér falu lehébe nyújtja kezét és úgy
esküszik halálodra undok
Elnyomatás! - tüze, úgy érzi, a földből futott fel ifju
szárnyasult szívébe."

/Szerelem/

A szemléleti változás következtében megszűnik az irracionális stilizáltság; helyreáll a költői én és a valóság egyensúlya, bár képalkotása őrzi az avantgard emlékét. /pl. tavunkból a halak már az almafák ágai között kergetőznek - kukurékolások fölfutó lángjától tisztul a táj/. Ugyancsak az avantgard lerakódása verseinek lazább szerkesztése és a

Nehéz föld szabadvers formája, igaz, hogy a ritmika a Sarjurendekben már kötöttebben jelentkezik.

Az itthoni új élménnyel párosuló forradalmi szándék alakítja ki már korai lírai verseiben a leíró-életképszerű bemutatást, mi csak a tárgyi világ elemeivel töltheti be funkcióját, hiszen ilyen jellegű műveiben éppen arról van szó, hogy a közösség, a társadalom életének tényszerű ábrázolása ébressze fel a társadalom átalakításának vágyát.

Leírást alkalmazó és életképszerű lírai versei azonban nemcsak költői realizmusától választhatatlanok el, hanem közvetlen előkészítői egy lírával átszőtt, egy összetettebb műfajnak, modern elbeszélő költészetének is.

Realizmusának elbeszélő költészetében is az az alapja, hogy a tapasztalati világ tárgyszerűségében jelentkezik a racionális-logikai megismerés keretében, nyoma sincs ismeretelméletileg annak a stilizáltságnak, egyetemes elvontságnak, mi a szürrealizmusnak sajátja. A tárgyak, jelenségek tényszerűségükben a helyükön állanak; s ez természete-

tesen a költői szándék szerint is elengedhetetlen; hiszen adott társadalomról kínál véleményt, s ugyanannak a társadalomnak tárgyszerűségéből alakítja ki művészi célját. Ezt a tárgyszerű, a valóság tényleges helyzeti értékrendjét tisztelő ábrázolást elősegíti az is, hogy a realista költő befogásában megerősödik első verseinek törvényt, rendet követő hangja, s helyes elrendező elvek csak az objektív térbeli és időbeli viszonyoknak megfelelő racionális elemzésből születhetnek. Mindezek eredményeképpen költői én és külvilág egyensulya helyreáll; az elbeszélő költeményekben egy adott valóság jelentkezik, s éppen ennek a valóságnak a jelenségeiből alakít ki a költői analízis ítéletet.

Az előbb hangsúlyozott tárgyszerű bemutatás azonban egyáltalán nem jelenti azt, hogy a költő megmarad e tárgyszerűségénél, csak éppen az avantgard stilizáltságával szemben élesebb a fogalmazás; sőt, nagyon érdekesen éppen az elbeszélő költemények bizonyítják, hogy a tárgyszerű látszaton tulemelkedve mennyire sajátja egy mélyebb összefüggést kereső realista ábrázolás! S Illyés realista költő voltát.

legjobban azzal bizonyíthatjuk, ha kapcsolatot keresünk idilli részletei és költeményei végső kicsengése között!

Korabeli bírálóinak is feltűnt elbeszélő költeményeinek friss, idilli világa, melynek keretében jelent meg az ország legszegényebb társadalmi rétege. S ugyanakkor e költemények a forradalmi változás hirdetői! Idill és forradalom! Nincs itt ellentmondás? - kérdezhetnénk. Ellentmondás van, de éppen az mutatja a költő realizmusát. Az elbeszélő költeményekben ugyanis nemcsak elégedetlenségét igyekszik kifejezni s az elégedetlenséget megszüntető változás szükségességét, hanem beszél azokról is, kik szívéhez közel állnak, a szegényekről; s ez érteti meg az idilli bemutatás és a forradalmi kicsengés látszólagos ellentétét.

Idill és forradalmi nézet látszólagos kettősségét vizsgálva felidézhetjük a gyánti utazást a Három öregből, az első szerelem kibontakozását, a munka örömeiben feloldódás szép aratási képét az Ifjúságból, vagy a szegénység éjszakai egymásratalálását a Hősökről beszélekből. Sőt a felsorolást mellőzhetnénk, mert a szegénység idilli bemutatása nemcsak

néhány jelenetet fon át, szinte mindenütt jelen van, mintegy visszavetítve a költő szeretetét.

Az idilli szemlélet uralmát a tárgyi világban talán legérdekesebb a Hősökről beszélekben vizsgálni, mert ennek kicsengése a legelőremutatóbb, itt kellene tehát legjobban érvényesülnie idill és forradalmasság ellentétének.

Bóka így foglalja össze az elbeszélő költemény idilli képeit: "ártatlan, kedves tolvajok hősei, a tanya kis tanya, népe bogárka nép, sok kedves kis alak - és így tovább. Mert a táj is kedves, az emlékek sorából felzengő hang is kedves - általában kedves világ ez. S ami nem kedves, az derüs, friss, tiszta, lágy, békés, drága, éginél édesebb, rózsaszín, kis, karcsu, fürge, kicsi, szép, kecses, szelid, tündér, szent, tisztos, együgyű, mesebéli, csöndes, apró, halk, jámbor, vidám, legkisebbnyi, holdas, álmos, jó, himes, ismerős, édes, csiklandozó, fészkelő, serény, mosolygó, kegyes, szemérmetes, gyenge, villanó, fürge, titkos, lélekemelő, hallgató, deli..., kedvtelve időzik a részleteknél. Innen jelzőinek lágy-sága, képeinek meghittsége, hasonlatainak finomsága.

Arcok "villanásait" látja, a vidéki esték "neszeit" hallja, a lopni indulónak papucsát is észreveszi s a borjubögés hangját szeges gonddal elemzi: meleg gordonkahang, mely mélyen zeng, de hasonló a kisdéd panaszos sirásához is, meg olyan is mint postakocsitrombita." /20/

Micsoda világ ez? Az emberi egyéniséget tönkretévő nagybirtoké vagy egy meghamisító költői látásmódé? Nyilvánvaló a nagybirtok világáról van szó, de a költő szeretete a szegénység iránt, a jót s szépet köztük megtaláló emlékezése rajzolja e képet. E részletek idilli hangfogásának azonban ellentmond a koncepció, mely a magántulajdon megszüntetéséről beszél. Az ellentmondás ilyen feloldása egyben Illyés realizmusának bizonyítója is, mert a költemény tárgyszerűségében kifejezhette ugyan vonzalmát a széphez, a jóhoz, ugyanakkor az egész koncepcióból - főleg lírai megnyilatkozásaiból - a nagybirtok világának elutasítása, a tulajdonviszonyok megváltoztatásának szükségessége csendül ki.

Illyés művészetének változását a realizmus irányában azonban nemcsak az jelzi, hogy a valóság objektív, tárgyyszerű voltában jelenik meg, vagy a jelenség egyben a gondolati

analízis következtében az általánost is tükrözi, hanem képalkotása is ezt igazolja, mutatva egyben azt is, hogy a költő a szürrealizmus iskolapadjaiban is helyet foglalt.

A kép minden költőiség lényeges eleme, s eredeti funkciója szerint az a feladata, hogy a gondolatot, érzelmet vagy hangulatot szebbé, világosabbá, érzékelhetőbbé tegye. E szerepe magában hordozza a változást, mi korok és egyének képalkotásában végbemegy, de e változás ellenére szerepében értelemhordozó. A kép tartalmának homályossága a szimbolista alkotásaiban alakul ki, mikor távoli fogalmakat kapcsolnak össze, majd a szürrealistáknál válik önkényessé, mert sokszor nem veszik figyelembe a képalkotás eredeti célját. Pedig ebben a tekintetben Caillóis-nak igaza van: "Állítólag a képnek az lenne az érdeme, hogy teljesen új, soha-nem volt jellegű, meghökkentő és szó szerint elképzelhetetlen. Ez azonban merő ellentmondás. Ellenkezőleg: fontos, hogy a kép elképzelhető maradjon. Jó a meghökkentés, de a puszta önkény, a kizárólagos összefüggéstelenség semmi: helyesen kell meghökkenteni."

A "helyes meghökkentés" azonban a szürrealista képre nem vonatkoztatható általában, még akkor sem, ha látjuk, hogy szélsőségeit mellőzve a művészi képalkotást előrelendítette. E képalkotásnak a fő jellegzetessége a kötőszó nélküli azonosítás, kihasználva az elképzelhetőséget, mi teremthet tömör, sokat kifejező képet, de radikális alkalmazása tartalmatlanságot eredményez. Tömör, elmerengést kiváltó például Eluard képe: "a szem, mely arc lesz vagy tájék." Gondolhatunk itt arra, hogy a kedves szeme a közös multat idézi, de arra is, hogy a szem egy tájhoz vagy archoz hasonlóan gazdag jelentésekben. Már kevésbé kitapintható a tartalom Breton következő képében:

"Ha éppen éjjél előtt, a rakodópart mellett
Kócos nő ered nyomodba, ne is törődj vele
Az ég kékje ő."

A képet az teszi "meghökkentővé", hogy egy anyagtalan fogalom, a kék ég a kócos nővel azonosul. A magyarázatot csak találgathatjuk; emlékre, lelkiismeretre vagy a világra gondolva. Breton egy másik képében a teljesen önkényes képalkotást is idézzük meg: "A hidon macskafejű harmatcsepp

hintázott". Elképzelhető és elképzelhetetlen: nem magyarázhatjuk meg. S éppen az ilyen képek burjánzása eredményezte a szürrealizmus csődjét, mert nem egy új világba pillantottak be általuk, hanem a jelentéstől, az emberitől szakadtak el.

Az elbeszélő költeményekben Illyés képalkotásának legfőbb tulajdonsága, hogy a kép visszanyeri eredeti funkcióját; tartalomhordozó, a megjelenítés eszköze. Gondolatai csiklandozva sűrögnek mint fényes halak és madarak; nagyapja szive háromfelé futna szét látogatásra; nagyapja sorsát messziről látja, mint távoli folyócskát a völgyben; utazásukkor a dombok riadt hatalomként szaladnak hátrafelé; a tengeritáblák éljenző táborként kardjukat rázzák jöttükre; nagyapja szobája hűvös ünnepi kápolna; a furulya hangjai sírból kilépő sovány lelkek; a csillagos égen aranycsónakként uszik a hold; a multa emlékezetének fényes angyalhaját szeretné dobni; boldogsága napjaira szörnyű évek tengerhabjában álló szigetként emlékezik; a forradalom egy jobbkor tündöklő kapuja; a jövő délibábként aranyködben sziporkázó torony; kedvese parasztmese tündére, kinek arca almafagallyon ülő

madárpár derűjét tükrözi; délben a nap fénye vörösen bugyborékol a völgybe részeg ember maradék borához hasonlóan; a leves ködlő párja glóriát von a kedves fejére; az ért kalászkok szomoru elitétlként csüggedt fővel néznek a földre; a nap bőszt hajcsárként tüzel az aratók fölött; a költő a rémülettől úgy siklik, mint fecske a készülő viharban; a tehén a szegénynek a sors sivatagjában mesebeli élet-forrás; a szérű holt város s körötte a jegenyék a katonák; a szegények szerzése lakmározó fürge ürgékre emlékezteti, meg Szent-iván-éji tündérnépekre és vig olimpuszi istenekre; a hold bárgyun vigyorog ura kárán; az ország rozzant szekerét nem a bakról irányítják, lentről tolják; a kastély huszfejú öblös száju sárkány a mult mély mocsarából és így tovább! E képek is frissek, sokszor "meghökkenítő", de a szürrealizmus önkényes képhalmazából semmi sem maradt!

Egyes képei nemcsak közvetlenül megjelenítő szerepet töltenek be, hanem az egész mű koncepcióját is tükrözik. Pl. a gyánti utazás idilljében a dombok ijedt hatalomra, a kukoricatábla ezredéves szolgaságból lázadó seregre emlékezteti,

a kép tehát a tájat nemcsak minőségében érzékelteti, de egyben hordozója a művészi gondolatnak is. Ugyanilyen szerepű a földesuri hatalom jelképe, a kastélykapu, mi falásra váró sárkány öblös szája...

Az eddigiekben csak a szürrealista módszertől való eltérését emeltük ki képalkotásának, van azonban képalkotásának egy vonása, mi rokonságot mutat a szürrealista eljárással, vagy legalábbis őrzi emlékét. E terület a fogalmak szabadabb társítása, mi sokban magyarázza képeinek ujszerű frissességét. S valóban itt Illyés a szürrealizmus hozadéka-
nak legpozitívabb elemét ragadja ki, hiszen ma már láthatjuk, hogy ebben az eljárásban jelölhetjük meg leginkább a mozgalom értékét az irodalmi folyamatban. Olyan fogalmak társítása, mint hatalom és domb, kukoricatábla és lázadó sereg, emlékezés és angyalhaj vagy emberi arc és almafagallyon ülő madárpár, olyan költői műről vall, melynek szerzője szerencsésen emeli ki a szürrealizmus képalkotó módszerének továbbvihető elemét.

Képeinek frissességét vizsgálva mindehhez hozzá kell tennünk, hogy ujszerűségüket más is befolyásolja, a népiesség.

Irodalmunkban a Nyugat polgárosultabb, városiasabb hangjával szemben Erdélyi és Illyés alakítja ki éppen ezt az új hangot, s elbeszélő költeményeinek paraszti tematikája, az idillből következő naivitása jól összefér egy népi képzeletű képalkotással. Olyan képeiben, mint kedvese arcát a leves párájával körülölelő glória, a kastély azonosítása a népmesei sárkánnyal, az ősi szerzést végző cselédek lakmározó ürgéhez hasonlítása, ezt igazolja.

A megjelenítés néhány sajátossága

Feltűnő mindhárom elbeszélő költemény önéletrajzi jellege. E tekintetben könnyű volna az összevetés Byron, Puskin, a két Arany egy-egy művével, kik a verses epika objektivitását lírával elegyítették, hogy az eposzt, a verses epika klasszikus műfaját a korszerűséghez alkalmazzák; s ugyancsak könnyen adódhat az a megfigyelés, hogy a polgári korszakban a művészi én előtérbe kerülése nagyobb hangsúlyt kap a verses epikában is. Illyés elbeszélő költeményeiben azonban nemcsak a költői én megnyilatkozásai szövik át az eseménysort, hanem maga az esemény is kapcsolatos korábbi életével; a történeteknek egykor részese, az eseménysor középpontjában családja, rokonai, ismerősei vagy éppen maga szerepelnek. Lírája és prózai epikája is az önéletrajzi elem gyakoriságát mutatja, így mondhatjuk, hogy művészetében meghatározó szerepe.

Az elbeszélő költemények önéletrajzi jellegét két tényező is magyarázhatja, egy esztétikai és egy költői. Az irodalom szerepéről ugyanis a következőket vallja: "Író vagyok, elsősorban nem az én hivatásom volna, hogy pontos

statisztikai képet adjak a nép helyzetéről, melynek nyelvét beszélem; tőlem az olvasó sem azt várja. De nem luxus-e, nem ködverés kulturáról és irodalomról beszélni, míg a nép, amelynek azt a kulturát meg kellene testesítenie, testét, halló-és látószervét is alig tudja működésben tartani?

Mindez nem irodalmi kérdés... De mi értelme dalodnak is barátom, ha a fül, amelynek be kellene fogadnia, az éhség vérapadásától dalol s a száját, mely dalodat ismételné, vacogással tölti meg a hideg? Nem irodalmi kérdés? Voltak s tán vannak boldog országok, ahol nem az. De az az irodalom, mely téged nevelt, a magyar, vajjon nem mindig a nép kérdése volt-e, a nyelvében élő nemzet életéé? Csak az én rögeszmém volna, hogy felelnem kell ezért a népért?" /21/

E felfogásban mű és valóság, művészet és élet egységét láthatjuk, mi elkötelezettségének is magyarázata. Nyilvánvaló tehát, mikor be akar nyulni a magyar társadalom szövényes káoszába, előtör mindaz - bizonyításképpen - mi gyermekkora és ifjusága emlékeként lerakódott tudatába. Felelősségvállalása a népért alakítja ki az önéletrajzi

jelleg oly gyakoriságát, hiszen abból a világból jött, mely változásért kiált, s melynek bemutatása éppen erősítheti az átalakulás szükségességére rádöbbsentő folyamatot.

Az ars poetikán kívül van azonban egy költői indoka is, mi az önéletrajzi elemnek fontos szerepet biztosít az elbeszélő költeményekben; a líra ugyanis a múltból idézett bizonyító anyagot csak kisebb mennyiségben hordozhatja, s mivel a hitelesítő anyag kiszorul rövidebb lírai verseiből, a verses elbeszélésnek olyan formáját alakítja ki, hol mindkét tényező, vallomás, és "bizonyító elem" szerepelhetnek. E "kettő²séget" viszont megkönnyíti, hogy a költő én vallomása és ugyancsak az ének előtörténete kerül egymás mellé, az eljárás viszont lazává teszi líra és epika határát, kialakítja a műfaji egységet. Így elbeszélő költeményeinek ujszerűségét egy vonatkozásban ez az eljárás is biztosítja.

A költő származásának, múltjának ez a feltárása viszont nem az egész magyar társadalom valóságát állítja elé, hanem csak egy szűkebb világot, a cselédséget, esetleg a parasztot ábrázolja. Vajon ez az önéletrajzi jelleg lehetővé

teszi-e az egész magyar valóságra érvényes helyes koncepció kialakítását? Ha Illyés csak a paraszti világból nyert információk alapján képzelné el a valóság átalakítását, zsákutcába jut; hiszen a magyar valóság jövőjének kulcsa a munkásosztály kezében van, s egy külön paraszti ut hirdetése gyengíti a fővonalat, közvetve az ellenforradalmi rendszer támogatója! S azt is jeleztük már, hogy a költő nem hisz egy újabb proletárforradalom lehetőségében! E dilemmát, ha nem is oldják fel az elbeszélő költemények, a munkásosztály perspektívájának sem mondanak ellent, mert a költő által ismert paraszti-nagybirtokos világban hirdetik ugyan a forradalmi átalakulás szükségességét, de az erőszak elleni küzdelem nem szorítja háttérbe a szegénység más osztályainak képviselőit sem. Viszont az is igaz, hogy e szemlélet nemcsak haladó világnézetéről vall, de a magyar társadalom elmaradottságáról is tanuskodik.

Az önéletrajzi elemmel párhuzamosan jelenik meg az elbeszélő költemények emlékező jellege. Az emlékezés azonban nem csak a korábban megtörtént esemény felújító szerepét

tölti be, ami az epikában szükségszerű, hanem más szerepe is van. Az emlékező jelleget hivatástudata színezi, a cselédek világából az értelmiség sorába kerülve olyan "előőrsnek" tartja magát, kinek feladata rétegének képviselője, sorsuk tudatosítása. A két világ különbsége sarkallja újra meg újra a régmúlt emlegetésére; s küzdelme a két világ között járul hozzá ahhoz, hogy műveiben olyan nagy szerepet játszik az emlékezés.

Az emlékezés előfordulásának gyakorisága e tekintetben egyébként egész nemzedékét jellemzi; a külvárosból, faluról, munkás vagy paraszti környezetből induló művészek saját sorsukban és környezetükében nemcsak művészpályájuk előzményét tárhatják fel, de az elnyomott dolgozó osztályok egy-egy rétegét is bemutatathatják.

A megjelenítésben elsőrendű szerep jut a népiességnek is. Kevés országban kap az irodalom olyan hosszú ideig népies színezetet, mint a magyarban; a XVIII. század végétől tapasztalhatjuk jelenlétét a Nyugat robbantásáig, majd a

forradalmak után megújulva kerül elő a népi írók munkásságában, s egy ideig eszményként kísért a felszabadulás után is. Irodalmunkban a népies mindig a parasztot jelenti, s a folyamat időbeli kiterjedése a magyar valóság elmaradottságára utal. Értéke kétélű lehet: hordozhat osztályszemléletet, de lehet csupán folklorisztikus jellegű, a népköltészeti formavilág utánzója. Problematiszus lehet az ábrázolás teljességére gondolva: a modern élet differenciáltsága, a részletezőbb eszmeiség nehezen fér keretei közé. S gondolhatunk arra is, hogy a népiesség nemcsak társadalmi jellegű vélemény vagy a népköltészeti formakincs iránti vonzódás hordozója lehet, hanem irodalmunk alakulása következtében a nemzeti jelleg biztosítójának szerepére is kényszerülhet, s irodalmunkat - a világirodalom másirányu alakulása folytán - a népiesség el is szigetelheti, s a bezárkózás következtében elmaradottságunkat növelheti. Mindezt figyelembe véve Illyés elbeszélő költeményeinek népiessége jórészt elkerüli a buktatókat!

Irodalmunkban a népies verses epika eszményi megvalósulása a János vitéz és a Toldi; az első a tündérmese hagyo-

mányait, az utóbbi a legkisebb fiu koncepcióját felhasználva jelképesen korának legfontosabb társadalmi kérdését fogalmazza meg, így a tartalom és a forma összhangja is jellemzőjük. Tartalom és forma összhangja a népiesség vonalán azonban megbomlik 1849 után, a petőfieskedők folklorisztikus érdeklődése munkáikat jelentéktelenné teszi, míg a népi nemzeti iskola szemléletében a népies és a történelmi múlt összeolvasztása csak a nemzeti, függetlenségi hagyomány őrzését célozza; tehát mindkét irányzat távol tartja magát attól, hogy az osztályharcot központi témává tegye, s ez annál inkább nehézséget okoz, hiszen a kapitalizálódással új dolgozó osztály jelentkezik a munkásság.

A népi írók mozgalma, melyből Illyés népiességének jellege is kitapintható, nemcsak művészi, hanem politikai irányultságú is. Számukra a társadalmi kérdés megelőzi a művészt, vagy legalábbis a kettő összefonódását tapasztalhatjuk műveikben. S ha a mozgalom egységes arculatáról nem is beszélhetünk, nem véletlen, hogy Illyés elbeszélő költeményeiben a népiesség elsősorban tartalmi megnyilvánulásként

szerepel: "a népiesség... nekem a nép anyagi és szellemi helyzetével való foglalkozást jelenti." Sőt e megállapítást fokozza az, hogy a népiest a nemzetivel és az európaiával kapcsolja össze: "Népiesség annyi, mint magyarság. Az a magyarság, melynek álmképe a legjobbjaink képzeletében él, akik közben a legjobb európaiak is voltak. Olyan nehéz ezt megérteni? Hogy a magyarság sorsa változatlanul a nép sorsa?"^{/22/}

E nyilatkozatából nemcsak az válik világossá, hogy a reformkorhoz hasonlóan miért szerepeltet társadalmi konfliktust népies verses epikai műveiben, hanem azt is megérthetjük, hogyan oldotta fel a múlt századi népiesség dilemmáját népies, nemzeti és nemzetköziség között! Van azonban ennek a népiességnek egy árnyoldala is, mely nyilvánvalóan a lakosság létszámának statisztikai büvöletében keletkezett, ti. paraszti tartalmu, s bár a városi dolgozók világának nem mond ellent, de szerepük sem kap hangot.

Nagybirtok és cselédség társadalmi konfliktusán túl népiességének más összetevői is jelentkeznek, így a szociográfiai elem, a paraszti élet rajza. A szociográfiát részben

a munkásság, részben a parasztság életének megismertetési vágya alakítja ki, hogy helyzetük felmérése, a döbbenetet keltő tények a változtatás szükségességének szándékát felkeltsék. Illyés elbeszélő költeményeiben is azért jelentkezik, hogy forradalmi véleményét megindokolhassa, vagy a szegénység emberi értékét igazolhassa; így jellemrajzai a Három öregben, az arató jelenet az Ifjúságban, az ősi szerzés szokásának bemutatása a Hősökről beszélekben - a szociográfia jelenlétéről vall. Elbeszélő költeményeinek szociográfiája azonban különbözik a műfaj valódi alkotásaitól: itt az ábrázolás, a koncepció részeként jelentkezik, s ez feloldja azt a hibát, mi a műfajnak rendszerint sajátja. A szociográfia ugyanis elsősorban tényközlés, a perspektíva ritkán velejárója; az elbeszélő költeményekben viszont a szociográfikus elem egy forradalmat hirdető nézet aláfestője.

Bár Illyés népiességének legfőbb jellemvonását műveinek tartalmában jelölhetjük meg, de néhány formai elem is erről vall; képalkotása, nyelve, ritmikája. Képalkotásának

népies színezetét már jeleztük az előzőkben. Nyelvének népiessége távol áll a provincializmustól, tájszó csak elvétve akad műveiben, népiessége inkább közvetlenségében, természetességében található meg, mit az sem torzít el, hogy mondataiban modern szavak is találhatók. /humanista, idill, gordonka/. Tulajdonképpen az egyszerűségig lecsiszolt irodalmi nyelvet használja, amelyet a tárgy, a szereplők, a passzív hang idomít népiessé.

A népies fogantatású versekkel ellentétben nem ragaszkodik a hangsúlyos ritmikához, gyakran változik a hangsúly a szabadon kezelt időmértékkel. Magyarázatát abban lelhetjük, mit viszonylag ritka rimhasználata is igazol; a téma, a cselédség élete a túl pattogó ritmikai keretben groteszk lenne, s ezért tűnhet elő az értelmi tagolás is. A népi téma, a szereplők így a ritmikának is népies jelleget kölcsönöznek.

Beszélhetünk a megjelenítés humoros szemléletéről is, mi kissé szürrealista multjára utal. A humor a szürrealista műveknek gyakori velejárója, s indokát Aragon tárja fel:

"A humor felfedi mindannak a teljes képtelenségét, ami a világ rendjeként jelentkezik." Az ember tulságosan hozzászokik a mindennapi életben tapasztalt rendhez, ezt állandónak tartja, visszás voltát sem igen veszi észre. A humorista viszont a világot felülről, más nézőpontból szemléli, képes széttörni a tárgyak és jelenségek megszokott kapcsolatát. Egy tárgy, jelenség kiszakítása a megszokott rendből, reális és irreális összekeverése, s ily módon új kapcsolat létesítése, arra kényszeríti a szemlélőt, hogy a látszólagos helyett megpillanthassa a dolgok igazi rendjét. A képzelet legyőzi a logikát.

A Hősökről beszélek koncepcióját is az effajta humoros szemlélet alakítja ki. A látszólagos, tényleges világban, a polgári rendben a magántulajdon szent, ennek előrzása, a lopás bűn. Illyés a valóságos értékrend kialakítása érdekében ezért egy grófi szérüskertben olyan eseménysort összpontosít, mely más megvilágításba hozza a látszólagost, s nemcsak arra tud rámutatni, hogy a cselédek tette nem bűn, hanem arra is, hogy "a tulajdon lopás", a magántulajdon

birtokosai az igazi tolvajok, hiszen javaikat a közösségtől vonták el, s birtokukat a szegények munkája tartja fenn.

Ezen túlmenően az események irreális koncentrálásával és tulzásával felragyogtatja hőseinek igazi emberi értékeit is; az egymástsegítésben, a mindennapok bölcs "kormányzásában" a legszebb emberi értékek világa tárul fel.

Illyés humoros szemlélete nemcsak abban nyilvánul meg, hogy szituációteremtése a látszólagos, megszokott világ helytelenségében rávilágít a valóságosra; ugyancsak e szemlélet alakítja hőseinek bemutatását, jellemrajzát is. E tekintetben tanuként idézhetjük másik két elbeszélő művét.

Jellemzéseinek humoros szemléletét az időbeli távolság, az eltérő életforma, a világlátottság színezi. Humorának lágy-sága és gyengédsége kettőse²g éreztetésére ad lehetőséget; e szemléletben kifejeződik, hogy szereplőit közel érzi magához, de megjelenítheti azt is, hogy sorsukat mégiscsak más összefüggésben látja, mintha maga is köztük maradt volna. Junkuncz István emléke nagyapja gondolatvilágában, a csősz és nagyanyja bemutatása humoros szemléletének felejthetetlen megnyilvánulásai.

A humoros szemlélet tehát alkalmat ad számára, hogy a látszólagos rendet új megvilágításba helyezze, s ehhez a szándékához használja fel a tulzást is. Az öreg béres jelképpé válása, az Ifjúság szerelmének egy életre kiterjesztett boldogság eszménye, a szerűskerti szerzés megszervezett nagysága tulemelkedik a valóságnyujtotta lehetőségen, de e dolgok tulzása, elhajlása az irreálisba, mégis a valóság igazi törvényszerűségét kimondó költői szándék segítői. A tulzás ilyen alkalmazása funkciójában tehát a humorhoz hasonló szerepet tölt be; a dolgok megszokott rendjét áttörve a valóság tényleges törvényszerűségére nyujt kilátást.

Az önéletrajzi és emlékező jellegre, a népiességre, a humoros szemléletre és a tulzás alkalmazására gondolva - mint a megjelenítés eszközeire, mindegyik felhasználásánál azt láthattuk, hogy rendeltetésük ismeretelméleti; a realizmus eszközéként a művészi szándék megvalósulásának segítői: Egy elnyomott, de elnyomatottságában elmaradott világ kiált változásért abban a költői realizmusban, melynek igazságát a felsorolt megjelenítő eszközök kibontják.

A verses epika megújítója

Földi János írja a verses epikáról: "Az Epopeia avagy az igazi Vitézi vers a legnevezetesebb, de egyszersmind legnehezebb munka is az egész verstudományban. A legfőbb elmékhez, a legnagyobb mesterekhez, és egy embernek egész életéhez illő munka ez. Innen vagyon, hogy noha nagy vitézek bővében vannak, de vitézi poétákat, kik a nevet igazán megérdemelnék, igen keveset esmérünk. Fő dicsősége akár mely nemzetnek, ha egy ilyen költője lehet." /23/

Igaz ugyan, hogy Földi az eposzról beszél, de ítélete a verses epikára kiterjesztve is érvényes: az irodalomtörténetben ritka a nagy verses epika; tehetség és kor szerencsés összejátszása szükséges, hogy létrejöhessen.

A verses epika további vizsgálata azt is elárulja, hogy korunkban az idetartozó produkciók száma megritkult, sőt az irodalmi folyamatban a verses epikán belül is bizonyos műfaji eltolódást tapasztalhatunk; a naiv eposz nem lehet állandó megjelenítési forma, a későbbi korokban a verses epika műeposzként, elbeszélő költeményként, verses regényként jelentkezik, vagy olyan ciklusba rendezett szub-

jektiv lírai vallomásként, mi a művészi énen átszűrve epikai elemeket is hordoz. E változás szükségszerűségét Marx világítja meg, mikor az eposz korhoz kötöttségéről beszél: "Lehet-e Akhilleusz a puskapor és ólom, vagy egyáltalán az Iliász a nyomdaprés, vagy éppen a nyomógép korában? Nem hallgat-e el a rege és a muzsa szükségképpen a nyomdagép zajában, nem tűnnek-e el tehát az epikus költészet szükséges feltételei?" E korhoz kötöttség a gazdasági-társadalmi formáció átalakulására céloz, melynek következményeként felbomlik a mitológikus világkép, s melynek hiányában az eposz lehetősége megszűnik, s át kell adnia a helyet a verses epika más műfajainak.

Az eposz versenyfutása azonban hosszutávu, évszázadokat foglal magában, a rabszolgarend és feudalizmus idejét; igaz, e hosszú történelmi szakasz - az eposz lehetősége szempontjából - csak két virágkört mutathat fel, a görög-római mitológia és a középkori kereszténység idejét. A XVIII. századra, a polgárosodás korára megszűnne a lehetősége, azonban még egy megújulása következik: a nemzeti öntudatra ébredő nép elé

fel lehet vázolni a nemzeti mult mondakörét, s a költő, beleélve magát a naiv világképbe a nemzeti öntudat ébresztője lehet. Akár Klopstock, akár Vörösmarthy műve ezt igazolja. E nemzeti eposzokkal párhuzamosan azonban mindinkább uralkodóvá válik a komikus eposz, mi a műfaj bomlását mutatja.

Az eposz létrehozását indokló világkép megszűnte után Byron és Puskin művei jelölik a verses epika további lehetséges útját, még akkor is, ha ez az út korlátozott. A mitológikus világkép felbomlása maga után vonja, hogy valóságon tuli és valóság együttese helyett a tematika a mindennapok világába visz, s az időtlenséget egy adott korszak konkrétabb problematikája helyettesíti, s természetesen nem alkalmazhatják a Homérosz által kialakított formai hagyományokat, ugyanakkor az epikai objektivitást erős liraisággal szinezik. Byron és Puskin korában a verses epika megújulása sok lehetőséget rejtett magában; egészben véve azonban nem járulhatott hozzá a műfaj fellendüléséhez, mert a bonyolultabbá váló polgári társadalomnak a regény válik fő epikai műfajává, s az ábrázolás teljessége a nagyepika síkján csak ebben jelentkezhethet, s az irodalmi élet másik alapítóját, a közönséget

is a prózai regény hódítja meg. Így a verses epika az epikai műnemem belül - világirodalmi vonatkozásban - háttérbe szorul.

A mi irodalmunkban viszont más a kép: a verses epika végigkíséri a XIX. századot, sőt - igaz más formában - a XX. században is - kísérleteznek megújításával. S annak ellenére, hogy mult századi verses epikánk értékét tagadni óhajtanánk, léte mögött mégis a polgárosodás késését és fellelémás megvalósulási módját kell látnunk; a magyar kapitalizáció az általános európai fejlődéstől elmaradva kullog, polgárság hiányában a nemesség egy része játszik benne döntő szerepet, az ország a nemzeti elnyomás vagy fél-függetlenség állapotában él, s e gazdasági-társadalmi elmaradottságot mutatják művelődési viszonyaink is. Ez az a talaj, melybe mult századi verses epikánt ágyazódik! Ugyanakkor érdekes, hogy művész vagy kritikus tisztában vannak a műfaj korszerűtlenségével /lásd Arany vagy Gyulai/, mégis éppen gazdasági-társadalmi viszonyainkra tekintettel eszményül állítják a regénnyel szemben.

Az előbbi mondatok félrevezethetnének, egységesítő szemléletet sugallhatnának, pedig ha háttérként ott is áll az egész században a felemás és elmaradott társadalom, az egyes művek létrejöttét kiváltó költői szándékok, s az ábrázolás teljességének lehetősége különbözők. S e szándékokat természetesen erősen befolyásolja, hogy a verses epikai művek a század mely periódusában keletkeznek, 1849 előtt, a világosi bukás következményeként, vagy a század utolsó ~~kor~~^{idő}szakában.

Ismeretes, hogy a magyar polgárosodásban a XVIII. század végétől a függetlenségi és társadalmi kérdés együttesen jelentkeznek, s az átalakulás sajátosságaként - polgárság hiányában - az árutermelő nemesség vezeti a küzdelmet. Ebből származtathatjuk, hogy a nemzeti eposz, a társadalmi mondánivalót elsődlegesen hordozó népies elbeszélő költemény és a komikus eposz egymás mellett váltakozva jelennek meg 1849-ig; e fejlődés sajátosságából érthető, hogy a nemesi illúziót kiszolgáló, de a nemzeti érzést is erősítő Zalán, az eposzi világkép megrendülését eláruló Dorottya és A helység kalapácsa, s a társadalmi mondánivalót hordozó Ludas Matyi, János vitéz és Toldi alig ötven évben egymás mellett állhatnak.

Sőt olyan kísérlet is születik, mint Az apostól, melynél megszűnik a népies keret, mi a társadalmi mondanivalót általánosításával bizonyos fokig mégis csak korlátozza, s amennyiben Byron és Puskin új lehetőséget alakított ki a "korszerű" verses epikában; ez a legszerencsésebb változat a társadalmi jellegű közlés számára. A felsorolt művek egyben azt is igazolják, hogy ha a regényhez hasonlóan nem is vállalkozhattak a társadalom összetett ábrázolására, a küzdelemben a polgárosodásért komoly mozgósító szerepet tölthettek be.

A század második fele - a kezdeti megtoppanás után - a gyors kapitalizálódás időszaka, s a magyar társadalom széleskörű ábrázolása szempontjából a verses epika jóval nehezebb feladat elé kerül, mint 1849 előtt. 1849 után Arany ragaszkodik a verses epikához, a népiességhez, azért, mert a mondai, történelmi hagyomány megjelenítésével a függetlenségi gondolat, a nemzeti érzés ébrentartója lehet, s e ragaszkodása annak ellenére alakul ki, hogy tisztában van a regény korszerűségével. E magatartásából láthatjuk, hogy a népiesség más szerepet játszik 1849 előtt és után; bár 1849 előtt is jellemzője irodalmunk

nemzeti karakterének biztosítása, ott mégis a társadalmi vonatkozás, a demokratizmusból fakadó mondanivaló a fő jellemzője, 1849 után viszont a népies verses epikában a társadalmi mondanivaló háttérbe szorul, csak a befejezetlen Bolond Istóknak lesz jellemzője.

A mult század utolsó harmadában viszont megnő a verses regények száma, s a folyamat tart a forradalmakig. Átmeneti műfajnak tarthatjuk a hagyományos verses epika és a prózaregény között, sőt nemcsak a műfaj átmeneti, hanem a kor is; az új társadalom, a kapitalizmus még mozgásban van, feudális maradványok szövik át, bonyolítja a helyzetet a félgyarmati függés, és a nemzetiségi kérdés is. S éppen arról van szó, hogy a kialakulatlan, félkész társadalmi viszonyok analizisét differenciált módon a regény még nem vállalhatja, a verses regénynek azonban lehetősége van az ilyen társadalom ábrázolására is, mivel mozoghat az általánosabb szintjén, részleteket kerülve, mire a műfaj lehetőséget ad. Sőt a verses regény megoldhatja az az ellentmondást is, mi a "finansztó" valóság és az embernek a jóba, a szépbe vetett hite

között fennáll; tudniillik epika és líra összekapcsolása lehetőséget ad arra, hogy az eseménysort, melyben a polgári valóság megjelenik, a művész lírai megnyilatkozásával átszője, s így a hős "vesztett illúzióját" feloldhatja lírai megnyilatkozásaiban. /A délibábok hőse/ A verses regény kialakulását megkönnyíti, hogy a hagyományos verses epika már eddig is alkalmazta a prózaregény néhány sajátosságát a jellem-és lélekrajzban, illetőleg a szerkesztésben. /Toldi, Buda halála/.

A verses regény műfajának lehetősége azonban korlátozott idejű, átmeneti társadalomhoz kötött, s a polgári világ "rendezettebb" változata véget vet a verses regény további lehetőségének. Ilyen előzmények után - mikor úgy látszott, hogy a verses epika ideje véglegesen lejárt - jelennek meg Illyés elbeszélő költeményei a harmincas évek elején.

A verses epika felújításának lehetőségét egyrészt társadalmi okokból, másrészt a művészi egyéniség jellegzetességeiből érthetjük meg.

Nézzük először a társadalmi összetevőt!

Az 1917-es októberi forradalom győzelme olyan perspektivát állított a haladó irodalom elé, melynek fényét nem csökkenthette egy-egy ország elbukott forradalma, így érthető, hogy a huszas évek elejéig sok művész egy szocialista világforradalom lázában él, s e hitüket csak a huszas évek közepén fogja le a kapitalizmus ideiglenes konszolidációja. /Éppen ebből az általános képből érthető a párizsi Illyés is/. Az 1929-33-as világgazdasági válság azonban újra kiélezi a kapitalizmus ellentmondásait, s a művészek hite megint közel érzi a szocialista jövő lehetőségét, melynek őhaját erősíti az erősödő fasizmus is.

Illyés elbeszélő költészete abban a társadalmi helyzetben alakul ki, mikor egy bizonyos kettősség érvényesül ígéret és megvalósulás között; a válság soha nem látott mértékben rázza meg a kapitalizmust, nő a dolgozók elkeseredése, szemmel láthatóak a formáció ellentmondásai-, ugyanakkor azonban a nagy nyugati országokban nem történik meg az októberi forradalomhoz hasonló változás, a kapitalizmus átveszeli a nehézséget; tehát a válság kialakítja a szocialista

jövő képét, de a valóság nem támogatja az elképzelést az-
zal, hogy azonnal e fényes perspektíva irányában fejlődne.
Ehhez az általános képhez hasonlót mutat a magyar valóság
is, ha ígéret és megvalósulás szempontjából vizsgáljuk, csak
nálunk az átalakulás óhaja még erősebb az idejétmúlt tár-
sadalmi szerkezet miatt. Más szóval , igaz, hogy a gazdasági
válság teremtette forradalmi helyzet erősítheti a szocializ-
mus közeli eljövételének a hitét, viszont a hitnek ellentmond
az, hogy a várakozás ellenére a valóság - végső fokon -
mozdulatlan marad. E kettősség visszaadására ad lehetőséget
az olyan verses epikai típus, melyet Illyés használ.

Megfigyelhettük ugyanis, hogy Illyés verses epikai mű-
veiben az elbeszélést gyakran szakítja meg lírai megnyilat-
kozás. S éppen elbeszélésnek és lírának ez a kettőssége al-
kalmas arra, hogy a harmincas évek elejének valóságát össze-
függésében kifejezhesse; az eseményekben jelentkező az a
valóság, mely, ha pillanatnyilag állóképet mutat is, válto-
zásra érett, a lírai megnyilatkozásban pedig közölhet olyan
véleményt, mely ugyan most csak óhajként hat, de egy mélyebb

összefüggésben következménye lesz az állóképszerű valóság ellentmondásainak. Így jelentkezhethet tehát együttesen valóság és forradalmi hit!

Azt is megfigyelhetjük viszont, hogy az eseménysorban és leíró részekben két szempontu a bemutatás: objektív vagy felháborodott hangnemben közli a cselédség világának nyomórát, de életük az idill színezetével is bír. Jelen esetben a nyomor rajza, és az idill nem ellentétes, mert így több szempontból is indokolhatja a változás szükségességét, illetve alátámaszthatja forradalmiságát; megmutathatja a szegénység életének embertelenségét, de az idilli részekben feltárul a szegénység emberségének lehetősége, világuknak gazdagsága, s ez az érték etikailag is támogatja az új társadalmi formáció eljövételének szükségességét.

Láthatjuk tehát, hogy Illyés milyen társadalmi okokból alakítja ki elbeszélést és lírát váltogató verses epikáját. Van azonban a verses epika felujításának még egy olyan kérdése, mi nemcsak Illyésnek jelent nehézséget, hanem minden modern korban keletkező hasonló műfajnak, ti. az élet

differentiáltsága, a modern világ ábrázolható-e verses epikai műben? E tekintetben Illyés a talán legszerencsésebb megoldást találja meg - mit egyébként témája, származása, művészi iránya is indokol - a népiességben. Népiessége első sorban tartalmi, de a formai elemekre is kisugárzik, ha témára, jellemzésre, képalkotására s nyelvére gondolunk, úgy, hogy egészben véve az olvasóban a népiesség érzését kelti műveivel. S éppen ez a népiesség a kibuvó a verses epika korlátozott valóságábrázolásából; a népköltészeti hagyomány alapján nem szükséges a részletes, sokoldalú kérdésfeltevés és megoldás, megmaradhat az általános szintjén, így is a "teljesség" érzését keltheti. S valóban, ha e teljesség problematikus is, mire később visszatérünk, a mű mégis az olvasóban a teljesség hatását kelti, mit elősegít a régmúltban történés és egy viszonylag mozdulatlan, zárt világ bemutatása is. De ugyancsak a teljesség megkerülését és egyben érzését is kelti a verses forma, az ebből adódó lazább szerkesztés, illetve a költői képek egymásutáni változása.

Jeleztük, hogy e költői elbeszélések bizonyos fokig a

teljesség hiedelmét keltik, ugyanakkor, hogy e teljesség problematikus is. Valóban! Bármennyire hangsúlyozzuk, hogy Illyés e műveivel a verses epika megújítója a korszerű epikai forma szempontjából, mégis fenntartásunk nem mellőzhető, ha a valóság teljességét kérjük számon. Hiszen munkáiban a magyar valóság egy része kapott helyett, a paraszti, ami a népies keretbe belefér, s bár végkövetkeztetése nem mond ellent a történelmi változás folyamatának, mégis e munkákból hiányzik a valóságnak az a része, honnan Illyés is meríti a végkövetkeztetést. S e hiány nem annyira tematikai, mint inkább szemléleti, a magyar valóságot a népi írók ideológiáján keresztül látja, népfogalma paraszti jellegű.

Problemátikus a népies keret abból a szempontból is, vajon a modern élet differenciáltsága, helyzetekben és jellemekben megjeleníthető-e a népies verses epika műfajában?

Abban a tekintetben, ha el is ismerjük Illyés kísérletének jogosságát, úgy véljük, ha nagy tehetsége jórészt megbirkózik is a nehézséggel, de a népies verses epika lehetősége

e művek után is csak elszigetelt maradhat, s az epikában

továbbra is a regény a korszerűbb forma, még akkor is, ha maga a regény műfaja is változóban van.

Annak megvilágítása után, hogy az 1929-33-as gazdasági válság éveinek társadalmában, hogyan él egymás mellett a helyzetből kialakuló ígéret, és a szerkezetében változatlan társadalmi formáció, ése kettő¹⁰ség miképpen nyer megjelenítést Illyés népies verses epikai műveiben, a következőkben végül azt kell megvizsgálnunk, hogy művészi egyéniségében milyen előzmény vezet erre az utra, a népies verses epika megújítására, olyan költői produkciókhoz, melyekben lírai, epikai és leíró elemek összefonódása valósul meg.

Bár a Nehéz földdel és a Sarjurendekkel lírikusként indul, lírája sem idegen a leíró, a kisebb jeleneteket is megelevenítő epikus elemektől. Ennek háttérében egyéniségének az a fő tulajdonsága áll, mit megfigyelhattunk ábrázolási módjának fejlődésrajzában is, hogy a tárgyi, természeti elemektől sohasem tud elszakadni, s ezért következik be könnyen, hogy lírájában közölt nézeteit a tárgyi, természeti világ megjelenítésével támasztja alá.

A Sarjurendekben két költeménytípust is megfigyelhettünk, életképeit és tájverseit, melyekben líra, epika és leírás körülölelik egymást. Ezt az összefüggést vizsgálva igazoló példa A ház végén ülök című költeménye. A költő, az első kötetekben annyira szokásos, hivatástudatát fogalmazza meg: a bevezető képsor azonban főző nagymamájáról szóló leírás, melyben azt a szokását eleveníti meg, hogy a tárgyakkal - mint ismerősökkel - beszélget:

"Ne ficáncolj te tűz, ne tüstölj már, hallgasd,
Mit kapkodszt kezembe, mint egy mérges kakas.
Egy marék só is kell, hogy vagy te sótartó?
Hozok egy kis rőzsét az alsó udvarból.
Főlszedünk majd kumpli, ne félj, hogy megfázol. "

Egy átvezető lírai rész után - melyben a békés családi vacsora is megfér - távozási szándékáról értesülünk: másnap elhagyja szeretteit. S ekkor kapcsolódik gondolata a bevezető leíráshoz, maga is a néppel és a természettel óhajt társalogni és kérdéseikre helyesen válaszolni:

"S mit a némán rángó vonások kérdeznek,
a nyílt kérdéseknek meg is felelhessek
és szavaim, mint nagyszülémnek szájában
hangozzanak egyre bátrabban, tisztábban..."

A vers a "kiszemeltség" tudatosodásának megfogalmazása után a bucsu nélküli távozás közlésével zárul, nehogy távozásával sirásra készítse hozzátartozóit.

Láthatjuk tehát, hogyan kapcsolja össze a lirát és a megjelenítő leírást a modern életképbe. E megjelenítés előbukkan azonban tájverseiben is; pl. Megered az eső vagy A rebbenő hajnal című költeményeiben! A Megered az esőben az őszi esőt a következőképpen jeleníti meg:

"Megered az eső, - fátyla alól még
kimosolyog percre a zöld hegyvidék,
aztán összerántja gyorsan fátylait
és kezdi már magas ropogásait.

Mint egy antik hősnő, ki a Sors setét
éjébe hullt és ott tördeli kezét,
elfordul jajongva, őrjöngve kiált,
szél zilálja szerte hosszú sipolyát.

Igy hallok a helyet, ahogy eljövök
lábánál, a köd gyors bokrai között
s átfutok a három patakon, melyek
eltakart arcáról zugva ömlenek."

A táj megjelenítése után - mi hangulati előkészítése a költői vallomásnak - az ismeretlen világba indulásáról és az óvó szerelem hátrahagyásáról szól.

E példák azt igazolják, hogy a lírikus Illyéstől nincs távol líra és epika összekapcsolása; ha tehát epikát és lírát magába foglaló nagyobb verses epikai műveinek eredetét keressük, az összekapcsolást már a lírikusban is megtalálhatjuk, mintegy igazolva, hogy az ilyen jellegű verstípus művészi egyéniségének megfelelő, s a verses epika megújítása líra és epika párosítása terén - a társadalom által kialakított feladaton túl - előző művészi megnyilatkozásaiból is magyarázható.

Összegzés

A múlt század végén úgy látszott, hogy a verses epika kimerítette lehetőségeit. Annál meglepőbb, hogy századunkban napjainkig kísérleteznek e műfajjal, melyre példát Illyés verses epikája adhatott. Költői elbeszéléseinek legfőbb jellemzőjük realizmusuk; mi felé részben a történelmi-társadalmi helyzet, részben egyéni hajlamai irányítják. A harmincas évek elejének "kettősége", mely az átalakulásra váró helyzetben és a látszólag mozdulatlan valóságban mutatkozik meg, alakítja ki epikai-lirai színezetű elbeszélő költeményeit, melyeket színez a költő hivatástudatából következő önéletrajzi-emlékező jellegük és népiességük is.

Verses epikája egy ismeretlen világról, az uradalmi cselédségről hoz hírt, tehát a népnek csak egy rétege kerül elénk, de sorsuk rendezésének óhaja a forradalmat sürgeti, mi valamennyi dolgozó osztályon segíthet. A művek forradalmi kicsengésének nem mond ellent a gyakran felbukkanó idilli szemlélet sem, mert nem a valóság szépítését szolgálja, hanem a költő számára oly kedves emberek epikai értékét sugallja.

Az elbeszélő költemények forradalmat követelő hangja mellett Illyés kételyeiről is képet nyerünk, de a mondani-
valóban nem ez az uralkodó elem, jelenlétét részben azzal
a hiedelmével magyarázhatjuk, hogy 1919 nem térhet vissza,
másrészt népért való aggodása az ellentétes lehetőséget is
felveti.

Végül megjegyezhetjük, hogy e művek eredményes kísérle-
tet tettek a verses epika megújítására, de sikert inkább
céhen belül értek el, a közönség ragaszkodott a prózai epi-
kai műfajokhoz.

Jegyzet

1. Szabolcsi Miklós bevezetője A magyar irodalom története VI. kötetében. Bp. 1966. 25. l.
2. Illyés: A Nyugat 1932-es Móricz estjének bevezetője.
Idézi Béládi Miklós az Illyésről szóló tanulmányában.
3. Illyés: Puszták népe. Nyugat. 1948. 31. l.
4. ua. 39. l.
5. ua. 40. l.
6. ua. 42. l.
7. ua. 44. l.
8. ua. 34. l.
9. ua. 36. l.
10. ua. 285 l.
11. Babits Mihály: Három öreg. Nyugat. 1932. I. 281-283
12. Illyés: Kora tavasz. Révai. 1941. 8-11. l.
13. Németh László: Ifjúság. Tanu. 1934. 7. 96-97. l.
14. Illyés: Kora tavasz. Révai 1941. II. k. 45. l.
15. Illyés: Puszták népe. 32. l.
16. Illyés: Magyarok. Nyugat. 1938. I. k. 143. l.
17. Béládi Miklós Illyés tanulmányából A magyar. irod. tört.
VI. kötet. 465. l.
18. Illyés: Párizs felé. Jövendő. 1946. nov. 19.
19. Béládi Miklós: Illyés és a szürrealizmus. ItK 1961.
20. Bóka: Illyés Gyula: Hősökről beszélek. Forum 1946.
21. Illyés: Magyarok. I. 132. l.
22. ua. I. 152-3. l.
23. Földi János: A versírásról. Bp. 1962. 84. l.
24. Marx: Bevezetés a politikai gazdaságtan birálatához
Bp. 1951. 37-38. l.

Forrásművek

- Babits : Három öreg . Nyugat 1932. I. 281-283
Reményik Sándor: Három öreg Erd. Hel. 1932. 137-139
Németh László: Ifjuság. Tanu. 1934. 7. 96-97.
Schöpflin Aladár: Ifjuság. Nyugat 1933. II. 166-167.
Bóka : Hősökről beszélek. Forum 1946. szept. 104-106
Lukács: Irástudok felelőssége 1945.
Marx-Engels: Művészet irodalom 1946.
Révai: Marxizmus, népiesség, magyarság 1947.
Lukács: Irodalom és demokrácia 1947
Lukács: Új magyar kulturáért 1948.
Komlós: Irodalmunk társadalmi háttere én.
A népi írókról: Az MSZMP KB mellett működő kulturális elméleti munkaközösség állásfoglalása
Tár.Szemle. 1958. 6.sz. 38-69
Horlai Györgyné: A népiesség válsága ItK. 1959.
Béládi Miklós: Illyés és a szürrealizmus ItK 1961. 682-709
Kovács Kálmán: A népies epika elmélete It 1961. 110-118
Sötér István: Nemzet és haladás 1963
Elvek és utak 1965.
Sötér István: Tisztuló tükrök 1966.
A magyar irodalom története: V. és VI. köt. Bp. 1966.
Tamás Attila: A magyar verses regény és a műfaj néhány sajátossága ItK. 1965. 306-322
Ungvári Tamás: Poétika. 1967
Sötér: A versesregény és a regény . Kritika 1966. 8.25 l.
Pomogáts: A népi irodalomszemlélet kérdéséhez 1968. ItK.173-192
Bajomi Lázár Endre: A szürrealizmus története 1968. /A szürrealizmus c. kötetben 7-/
Szávai János: A szürrealizmus esztétikájához
/A szürrealizmus c. kötetben /
Hermann: A XX. század polgári művészetének problémái 1969.
/A Marxista-Leninista esztétika c. kötetben /

Tartalomjegyzék

A realizmus térhódítása a 30-as évek irodalmában

Három öreg

Ifjuság

Hősökről beszélek

Világ és vélemény

Szürrealizmustól a realizmusig

A megjelenítés néhány sajátossága

A verses epika megújítója

38-1/1979-71.
.....sz.

Tárgy : . . . Keresztes Andor
doktori szigorlata
Mell. sz. : 1 db. disszertáció

Dr. Csukás István elvtársnak
tanszékvezető egyetemi tanár

H e l y b e n

Professzor Elvtárs !

Keresztes Andor: Illyés elbeszélő költeményei

Mellékelve .....

.....
című doktori értekezését tisztelettel felkérem, hogy azt megbirálni sziveskedjék. Legyen szabad
Professzor Elvtárs szives figyelmét felhivnom tanácsülésünk ama határozatára, amely a bírálat
elkészítésének és benyújtásának legkésőbbi határidejét a kézhezvételtől számított harmadik hónap
utolsó napjában állapította meg.

A mellékelt értekezést a bírálat elkészítése után sziveskedjék átadni tanszéke könyvtárosának lel-
tárba vétd és a könyvtárban való elhelyezése céljából.

Szeged, 1970. szept. 15.
.....

Keresztes Andor 57

.....
d é k á n

A kiadmány hiteles :

J. Csukás István
.....
d é k á n i h i v . v e z e t ő

Kapták : Dr. Csukás István prof.
.....
Dr. Horváth Károly tsz. doo
.....
Dr. Gergely Győzőné ..... tanszéki könyvtáros
..... tanszéki könyvtáros